

บทบาท และสถานภาพของสตรีไทยสมัยสุโขทัย สมัยอยุธยา
และ สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

การศึกษาเรื่องบทบาทและสถานภาพของสตรีไทยในประวัติศาสตร์ได้ทำการศึกษาสตรี
ใน 3 สมัย คือ สมัยสุโขทัย สมัยอยุธยา และสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เพื่อจะได้เห็นถึงวิวัฒนาการ
การของบทบาทและสถานภาพของสตรีที่เปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัยตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน และ
เกี่ยวเนื่องกับ การศึกษา บทบาทและสถานภาพของสตรีไทยที่จะสะท้อนมาจากคอลัมน์ตอบปัญหา
ชีวิตช่วง พ.ศ. 2494 - 2530

บทบาทและสถานภาพของสตรีในสมัยสุโขทัย

การศึกษารolesและสถานภาพของสตรีสมัยสุโขทัยได้ศึกษาจากหลักศิลาจารึก จาก
หนังสือ และเอกสารต่าง ๆ ที่เขียนไว้เป็นส่วนใหญ่ ซึ่งเอกสารเหล่านี้มีคุณค่าเชื่อถือได้ว่าเป็น
ความจริงตามนั้น โดยเฉพาะหลักศิลาจารึกหลักที่ 1¹ ซึ่งได้ให้รายละเอียดเกี่ยวกับสภาพสังคม
ทั่วไป ตลอดจนบทบาทและสถานภาพของสตรีในฐานะต่าง ๆ ดังนี้

¹กรมศิลปากร, ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 1 กรุงสุโขทัย (พระนคร : โรงพิมพ์พระ-
จันทร์, 2500), หน้า 1 - 7.

สภาพสังคมทั่วไป

ราชธานีของกรุงสุโขทัยเริ่มต้นตั้งแต่แผ่นดินสมัยพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ พ.ศ. 1781 และสิ้นสุดลงใแผ่นดินพระมหาธรรมราชาลิไทย ในปี พ.ศ. 1921 เมื่อถูกรวมเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรอยุธยา รวมเวลาที่สุโขทัยเป็นราชธานีอยู่ทั้งสิ้น 140 ปี

ตามหลักฐานในศิลาจารึก สังคมสมัยสุโขทัยโดยทั่วไปเป็นสังคมเกษตรกรรมในชนบท ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม ทำนา ทำสวน ทำไร่ มีการปลูกต้นมะพร้าว มะม่วง มะขาม ชุน หนาก พลู นอกจากนี้ยังมีการประกอบอาชีพอื่น ๆ อีก เช่น การหัตถกรรม และการค้า โดยระบบการค้าของสมัยสุโขทัยนี้เป็นไปอย่างเสรี ไม่มีการเก็บภาษี นอกจากนี้ยังได้ทำการติดต่อค้าขายกับประเทศต่าง ๆ เช่น มีการติดต่อทำการค้ากับประเทศจีนเป็นส่วนใหญ่ สินค้าสำคัญได้แก่ เครื่องปั้นดินเผาที่เรียกว่า "สังคโลก" สังคมสุโขทัยนับว่าเป็นสังคมเปิด มีการติดต่อกับสังคมต่าง ๆ นอกจากประเทศจีนแล้ว ก็ยังมีการติดต่อกับอาณาจักรล้านนาไทย เมืองน่าน อาณาจักรมอญ ลาว อาณาจักรนครศรีธรรมราช เป็นต้น

ตามหลักศิลาจารึกยังเห็นได้ว่าคนสุโขทัยนับถือศาสนาพุทธ ซึ่งได้รับอิทธิพลจากอินเดีย โดยผ่านสังคมอื่นมาอีกต่อหนึ่ง ไม่ใช่เป็นการรับมาโดยตรง ศาสนาพุทธจึงนับว่ามีอิทธิพลต่อชีวิตความเป็นอยู่ต่อรูปแบบ แนวความคิด และค่านิยมของสังคมสมัยนั้นเป็นอันมาก ส่วนวัฒนธรรมสมัยสุโขทัยนั้นก็ เป็นวัฒนธรรมที่ได้มาจากการผสมกลมกลืนกันระหว่างวัฒนธรรมต่าง ๆ หลายวัฒนธรรมที่ไทยติดต่อด้วย ไม่ว่าจะเป็นการติดต่อในรูปการค้าขายหรือทำสงครามกัน วัฒนธรรมต่าง ๆ เหล่านี้ได้นำมาปรับให้เข้ากับลักษณะสังคมในสมัยนั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งให้เข้ากับบุคลิกภาพของคนสมัยสุโขทัย โดยมีลักษณะที่เปลี่ยนแปลงไปจากวัฒนธรรมเดิมของสังคมที่รับเข้ามา

สำหรับในด้านการปกครอง สมัยกรุงสุโขทัยจะใช้ระบบการปกครองแบบราชาธิปไตยแบบพ่อปกครองลูก ซึ่งปรากฏในปาฐกถาของสมเด็จพระเจ้าอู่ทองราชานุภาพ¹ เรื่องลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่โบราณว่า วิธีการปกครองของไทยนั้นนับถือพระเจ้าแผ่นดิน เช่น บิดาของประชาชนทั้งปวง เป็นลักษณะการปกครองที่เอาสกุลมาเป็นคติ โดยถือว่าบิดาเป็นผู้ปกครอง ครั้นเรือนหลายครัวเรือนรวมกันเป็นบ้านอยู่ในปกครองของพ่อบ้าน ผู้ที่อยู่ในปกครองเรียกว่า "ลูกบ้าน" หลายบ้านรวมกันเป็นเมือง เมืองขึ้นอยู่ในปกครองของพ่อเมือง ถ้าเป็นเมืองประเทศราช เจ้าเมืองเป็นขุน หลายเมืองรวมกันเป็นประเทศอยู่ในปกครองของพระเจ้าแผ่นดิน ซึ่งโบราณเรียกว่า "พ่อขุน" ข้าราชการตำแหน่งต่าง ๆ เรียกว่า "ลูกขุน" รวมแล้วเรียกว่า เป็นวิธีการปกครองแบบพ่อปกครองลูก

จากระบบการปกครองของกรุงสุโขทัยแสดงให้เห็นถึงการอาศัยความผูกพันในครอบครัวเป็นหลักในการปกครอง โดยบุตรต้องเคารพบิดามารดา ต้องนำเรอหรืออุปัชฌาย์มาคารวะบิดามารดาทางวัตถุเมื่อบิดามารดาหาไม่แล้ว พี่ชายคนโตจะทำหน้าที่เป็นหัวหน้าครอบครัวต่อไป ผู้เป็นน้องต้องให้ความเคารพและให้ความอุปการะต่อพี่เช่นเดียวกับที่เคยกระทำต่อบิดามารดา การปกครองสมัยสุโขทัยนี้ได้ให้หลักเช่นเดียวกับที่ใช้ในตระกูลของผู้ปกครอง กล่าวคือ ครอบครัวเป็นหลักสำคัญในการปกครองคนในครอบครัว มีหัวหน้าครอบครัวเป็นผู้รับผิดชอบต่อกันและกัน ครอบครัวทั้งปวงรวมกันเข้าเป็นเมือง โดยมีเจ้าเมืองหรือพระมหากษัตริย์ปกครองในฐานะหัวหน้าครอบครัวใหญ่²

¹ สมเด็จพระเจ้าอู่ทองราชานุภาพ, ลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่โบราณในประวัติศาสตร์และการเมือง (พระนคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2516), หน้า 9.

² ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, "การปกครองสมัยกรุงสุโขทัย", ใน หนังสืออนุสรณ์พ่อขุนรามคำแหงมหาราช (พระนคร : โรงพิมพ์มิตรสยาม, 2513), หน้า 162 - 168.

นอกจากการปกครองแบบพ่อปกครองลูกแล้ว ผู้ปกครองอาณาจักรสุโขทัยยังมีนโยบายในการป้องกันประเทศโดยให้ชายทุกคนต้องเป็นทหาร ดังนั้นในยามที่มีสงครามรบพุ่ง ผู้ชายในสถานะที่เป็นเพศที่แข็งแรงกว่าผู้หญิงต้องทำหน้าที่ให้ความคุ้มครองแก่คนในครอบครัวและสังคม ซึ่งหมายถึงการให้ความคุ้มครองแก่เด็ก ผู้หญิงและคนชราทั้งหมด ทำให้ดูเหมือนว่าเพศชายมีอำนาจในการปกครองครอบครัวและสังคม ทั้งนี้เพราะสังคมยอมรับบทบาทหน้าที่ให้ชายเป็นผู้ให้ความคุ้มครองปกป้องให้พ้นอันตราย ผู้ชายจึงเป็นผู้มีสิทธิเหนือสตรีเนื่องจากระบบการสืบทอดอำนาจในสังคมที่ต้องมอบให้แก่เพศชาย เพื่อความอยู่รอดของสังคม อย่างไรก็ตาม ในทางปฏิบัติอาจกล่าวได้ว่าสังคมที่ต้องสู้รบทำสงครามอยู่ตลอดเวลาเป็นสังคมที่ต้องอาศัยความช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกันของทุกคนในสังคมไม่ว่าจะเป็นผู้หญิงหรือชาย เพื่อความอยู่รอดของสังคม สตรีในสังคมสุโขทัยจึงนับว่าเป็นผู้ที่ได้รับการยกย่องในทางปฏิบัติเท่าเทียมกับชาย¹

1. บทบาทและสถานะภาพของสตรีในครอบครัว

ระบบครอบครัวสุโขทัยอาจถือได้ว่าเป็นแบบฉบับของครอบครัวที่มีอิทธิพลมาจนถึงปัจจุบันกล่าวคือ ครอบครัวของไทยนั้นยอมรับนับถือญาติของทั้งสองฝ่ายทั้งฝ่ายพ่อและแม่ แม้ภายหลังเมื่อมีการถือนามสกุลข้างฝ่ายพ่อข้างเดียว ก็ยังคงนับถือญาติทั้งสองฝ่ายอยู่อย่างเดิม² ประเพณีครึ่งกรุงสุโขทัยยึดถือระบบอาวุโส ถือว่าการเคารพนับถือและการเลี้ยงดูบิดามารดามีความ

¹บุญเติม ไผ่เราะ, "สถานภาพและบทบาทของสตรีในสังคมไทย", หน้า 45.

²พระยาอนุমানราชชน, "ประเพณีสุโขทัย", ใน หนังสืออนุสรณ์พ่อขุนรามคำแหงมหาราช, อ่างแล้วข้างต้น, หน้า 105.

สำคัญต่อเสถียรภาพของครอบครัว¹ ระบบครอบครัวสุโขทัยจึงให้ความสำคัญแก่เพศหญิงและเพศชายอย่างเท่าเทียมกัน ในแง่การหน้าที่และการยอมรับความสำคัญ

ลักษณะครอบครัวสมัยสุโขทัยดังกล่าวข้างต้นจึงน่าจะเป็นครอบครัวที่เป็นแบบครอบครัวเดี่ยว (Nuclear Family) ซึ่งประกอบด้วย พ่อ แม่ และลูก จำนวนลูกมีมากกว่า 1 คน ไม่ใช่ครอบครัวขนาดเล็กเหมือนครอบครัวในสังคมเมืองปัจจุบัน ทั้งนี้เพราะครอบครัวเป็นครอบครัวชนบทเกษตรกรรม ซึ่งจะต้องใช้แรงงานจำนวนมากในการทำเกษตร ดังนั้น แรงงานสตรีจึงเป็นที่ต้องการในสังคม

ความสัมพันธ์ใกล้ชิดของคนในครอบครัวและการเคารพตามระบบอาวุโสรวมทั้งรูปแบบครอบครัวสมัยสุโขทัยดังกล่าวข้างต้น มีอิทธิพลต่อการกำหนดสถานภาพและบทบาทของสตรีในฐานะต่าง ๆ ดังนี้

1.1 บทบาทและสถานภาพของสตรีในฐานะเป็นบุตรสาวในครอบครัว

สตรีในฐานะที่เป็นบุตรสาวในครอบครัวสมัยสุโขทัยจะต้องเคารพเชื่อฟังบิดามารดาเท่ากัน โดยยึดถืออาวุโสเป็นหลักในการปฏิบัติ

บทบาทและสถานภาพของบุตรสาวในสมัยสุโขทัยแบ่งเป็น บุตรสาวในครอบครัวชั้นสูงและบุตรสาวในครอบครัวของคนธรรมดา โดยในวรรณคดีเรื่อง "ตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์" ได้กล่าวถึง บทบาทและสถานภาพของบุตรสาวในครอบครัวชั้นสูงว่า นอกจากวิชาการเรือนและวิชา

¹ เสฐียรโกเศศ, ชีวิตชาวนาไทยสมัยก่อน (พระนคร : สมเจตน์การพิมพ์, 2512),

การฝีมือแล้ว บุตรสาวจะได้รับการศึกษาในวิชาการต่าง ๆ เช่น ภาษาไทย ภาษาสันสกฤต ร้อยกรอง วาดเขียน โดยมีบิดาเป็นผู้ทำการสอนให้

สำหรับบุตรสาวในครอบครัวของคนธรรมดา จะไม่มีโอกาสได้เล่าเรียนหนังสือ ทั้งนี้เพราะว่าไม่มีเวลาว่าง เป็นที่จะนำไปใช้ประกอบอาชีพเกษตรกรรม นอกจากนั้น ระบบการศึกษาของสังคมไทยสมัยก่อนใช้วัดเป็นสถานที่ให้การศึกษา มีพระเป็นครุผู้ให้การศึกษา ดังนั้น บุตรสาวจึงแทบจะไม่มีโอกาสได้เรียนรู้อะไรเหมือนเด็กผู้ชาย นอกจากจะเป็นบุตรสาวของครอบครัวชั้นสูงเท่านั้น อย่างไรก็ตาม คนชั้นสูงเองก็ไม่ต้องการให้ลูกสาวเรียนหนังสือเพราะกลัวจะเล่นเพลงยาว แต่งกลอนโต้ตอบกับผู้ชายและอาจทำให้ใจแตกได้¹

แบบการดำเนินชีวิตของบุตรสาวในครอบครัวสังคมชนบทแบบเกษตรกรรมมีวิถีทางดำเนินชีวิตคล้ายกับบุตรชาย กล่าวคือ บุตรสาวได้รับการเลี้ยงดูและรักใคร่ไม่น้อยไปกว่าบุตรชาย ส่วนการแบ่งแรงงานในครอบครัวและการอบรมเรียนรู้นั้น ได้แบ่งออกไปตามบทบาททางเพศ เช่น บุตรชายต้องทำงานหนักในไร่นา เรียนรู้เพื่อทำหน้าที่เป็นผู้นำของครอบครัวต่อไป ส่วนบุตรสาวต้องเรียนรู้อาชีพการบ้านการเรือน เย็บปักถักร้อยเพื่อเตรียมตัวเป็นแม่บ้านแม่เรือน และเมื่อถึงเวลาอันสมควรที่จะแต่งงานได้ บุตรสาวของครอบครัวในสมัยสุโขทัยไม่ว่าจะเป็นครอบครัวธรรมดา หรือครอบครัวชั้นสูงก็จะเข้าพิธีแต่งงานเมื่ออายุยังน้อยแทบทั้งสิ้น

1.2 บทบาทและสภาพของภรรยาในครอบครัว

ภรรยาในครอบครัวสมัยสุโขทัยต้องเป็นฝ่ายปรนนิบัติสามี ทำหน้าที่เป็นแม่บ้านแม่เรือน โดยที่ชายในสมัยนี้สามารถมีภรรยาได้หลายคน ซึ่งทำให้สภาพของสตรีที่เป็นภรรยาตกต่ำลง

¹ เสวีรโกเศศ, ชีวิตชาวนาในสมัยก่อน, หน้า 204.

ไปอีก สามี่เป็นผู้คุ้มครองภรรยาต่อจากบิดามารดาของหญิง จากหนังสือ ไตรภูมิพระร่วง ซึ่งพระ-
มหาธรรมราชาลิไทย พระมหากษัตริย์องค์หนึ่งสมัยสุโขทัย เป็นราชธานีได้ทรงนิพนธ์ไว้เมื่อประ-
มาณ พ.ศ. 1888 ได้กล่าวถึงบทบาทหน้าที่ของภรรยาว่าต้องทำหน้าที่ปรนนิบัติสามี่ ให้ความ
เคารพยกย่องสามี่ ต้องนั่งอยู่ในที่ต่ำกว่าสามี่เสมอ ต้องทำให้สามี่พอใจทุกเวลา และที่สำคัญ
คือต้องไม่ประพฤตินอกใจสามี่ ภรรยาต้องปรนนิบัติสามี่ทำตัวทุกอย่างให้สามี่พึงพอใจเป็นประการ
สำคัญ

สตรีที่เป็นภรรยาต้องเคารพชายผู้เป็นสามี่ โดยเฉพาะในครอบครัวชั้นสูงในราชสำนัก
เพราะว่าภรรยาในครอบครัวชั้นสูงไม่ได้มีส่วนช่วยสามี่ทำมาหากิน ช่วยเหลือครอบครัว จึง
ต้องทำหน้าที่และฝึกฝนตนเองเพื่อเป็นภรรยาที่ดีที่สุดของสามี่ประการเดียว ต้องมีความรู้ในเรื่อง
งานบ้านงานเรือน ให้มากที่สุด ส่วนสตรีที่เป็นภรรยาในครอบครัวชนชั้นนั้นเนื่องจากชาวบ้าน
ชาวชนบทนิยมมีภรรยาได้เพียงคนเดียวเป็นส่วนใหญ่ จากเหตุผลทางเศรษฐกิจทำให้ไม่สามารถ
มีภรรยาได้หลายคน นอกจากนี้ ภรรยาในครอบครัวชาวบ้านทั่วไปมักมีบทบาทสำคัญในการช่วย
ทำมาหากิน ช่วยสามี่ทำงานในไร่นา เนื่องจากไม่มีญาติผู้ใหญ่หรือมีคนอื่นเข้ามาช่วยทำหน้าที่นี้
ภรรยาจึงต้องเข้ามามีส่วนร่วมทำงาน เพื่อสร้างความเป็นปึกแผ่นให้กับครอบครัว ช่วยสามี่ตัดสินใจ
ใจและเป็นที่ปรึกษาของสามี่ ภรรยาจึงมักมีบทบาทสำคัญในการตัดสินใจและทำให้มีอำนาจจัดการ
งานครอบครัวอย่างเท่าเทียมกับสามี่ในทางปฏิบัติมากกว่าภรรยาในครอบครัวชั้นสูง

เมื่อพิจารณาตามรูปแบบครอบครัวแล้วจะสังเกตได้ว่า ถึงแม้ผู้ชายจะมีอำนาจเด็ดขาด
ในครอบครัวตามหลักการปกครองก็ตาม แต่ทว่าในทางปฏิบัติกลับตรงกันข้าม กล่าวคือ ลักษณะ
ครอบครัวเดี่ยวและลักษณะงานอาชีพกลับทำให้บทบาทและสถานภาพของภรรยาในครอบครัวไม่ต่ำ
มากนัก โดยปกติแล้วภรรยามีบทบาทในครอบครัวเคียงข้างสามี่ และในบางครั้งอาจมีบทบาท
สำคัญเหนือสามี่ด้วย

1.3 บทบาทและสถานภาพของมารดาในครอบครัว

มารดาในครอบครัวสุโขทัยได้รับการยกย่องเท่าเทียมกับบิดาทุกประการ ดังปรากฏในศิลาจารึกว่า นางเสืองซึ่งเป็นมารดาของพ่อขุนรามคำแหงได้รับการยกย่องและเคารพจากบุตรธิดาเท่าเทียมกับพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ นางเสืองเป็นสตรีในฐานะที่เป็นมารดาคนเดียวที่ปรากฏนามอยู่ในหลักศิลาจารึก แสดงให้เห็นความสำคัญของมารดาในครอบครัวสุโขทัย

มารดาในครอบครัวสมัยนี้จะเป็นผู้ให้การศึกษาอบรมบุตรธิดา ทำหน้าที่เป็นแม่บ้านแม่เรือน และมีอำนาจจัดการงานในบ้าน ไม่ว่าจะเป็นครอบครัวชั้นสูง หรือครอบครัวคนธรรมดาทั่วไป สถานภาพและบทบาทของมารดาในครอบครัวมีความสำคัญ และอยู่ในฐานะสูงเท่าเทียมบิดาเสมอ

กล่าวโดยสรุป บทบาทและสถานภาพของสตรีในครอบครัวสมัยสุโขทัยที่อยู่ในฐานะต่าง ๆ กัน เช่น สตรีในฐานะเป็นบุตรสาวในทางปฏิบัติแล้ว ได้รับการยกย่องเท่าเทียมกับบุตรชาย ความแตกต่างในเรื่องเพศทำให้ครอบครัวต้องกำหนดให้บุตรสาวทำงานบ้าน และฝึกให้บุตรสาวทำหน้าที่แม่บ้านมากกว่าจะให้ทำงานหนักเหมือนบุตรชาย ส่วนสตรีที่เป็นภรรยาโดยเฉพาะในครอบครัวชั้นสูงจะมีฐานะต่ำกว่าภรรยาในครอบครัวชนชั้นสามัญทั่วไป ในข้อที่ว่า ชายในครอบครัวชั้นสูงนิยมมีภรรยาหลายคน ในขณะที่ปัจจัยทางเศรษฐกิจทำให้ชายในครอบครัวคนธรรมดามีภรรยาได้เพียงคนเดียว นอกจากนั้นภรรยาในครอบครัวคนธรรมดายังมีบทบาทช่วยเหลือครอบครัวในทางเศรษฐกิจ ซึ่งทำให้ภรรยาในครอบครัวคนธรรมดามีบทบาทและสถานภาพดีกว่าภรรยาในครอบครัวชั้นสูง ส่วนสตรีที่เป็นมารดาในครอบครัวสุโขทัยได้รับการยกย่องจากบุตรธิดา และคนในครอบครัวเท่าเทียมกับบิดาทุกประการ มารดามีอำนาจจัดการงาน ดูแลบ้าน เลี้ยงดูให้การอบรมและให้การศึกษาแก่บุตรธิดา และบุตรธิดาก็ต้องให้ความเคารพเชื่อฟังมารดาในฐานะที่เป็นผู้มีอำนาจในครอบครัวคนหนึ่งด้วย

2. บทบาทและสถานภาพของสตรีตามกฎหมายครอบครัว

กฎหมายครั้งสุโขทัยได้บัญญัติสิทธิและหน้าที่ของสตรีในฐานะต่าง ๆ ไว้ในครอบครัวอย่างกว้าง ๆ

2.1 สถานภาพของบุตรสาวในครอบครัว

จากกฎหมายลักษณะมรดกในหลักศิลาจารึกที่ 1 ด้านที่ 1 บรรทัดที่ 22 - 23 - 24 บัญญัติไว้ว่า เมื่อบรรพบุรุษของผู้ใดล้มตายลง ก็ให้ทรัพย์สินตกเป็นมรดกของทายาทของผู้ตาย โดยไม่ได้ระบุไว้อย่างแน่ชัดว่าเป็นลูกชายหรือลูกสาว ดังปรากฏข้อความในศิลาจารึกว่า

"... ไพรฟ้าหน้าใส ลูกเจ้าลูกขอนผู้ใดแล้ ล้มตายหายกว่า เย่า เรือนพ่อเชื้อ เสือคำมัน ข้างชลูก เมียเย็บข้าว ไพรฟ้าเข้าไทย ปาหมากปาพลู พ่อเชื้อมัน ไว้แก่ลูกมันสิ้น..."

จากข้อความดังกล่าวในศิลาจารึกจึงแสดงให้เห็นว่า บุตรสาวในครอบครัวมีสิทธิในการสืบมรดกเท่ากับบุตรชาย ไม่มีการแบ่งมรดกเป็นภาคหลวง ภาคบิดา หรือภาคภรรยา บุตรเป็นทายาทผู้รับมรดกสายตรงแต่เพียงผู้เดียว โดยไม่คำนึงว่าบุตรนั้นจะเป็นบุตรหญิงหรือชาย บุตรสาว และบุตรชายจะมีสิทธิได้รับมรดกจากบิดาเท่าเทียมกัน ซึ่งตามหลักในการสืบทอดมรดกอันนี้ในปัจจุันตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ มาตรา 1629 ก็ยังให้สิทธิแก่บุตรชายหญิงเป็นลำดับหนึ่งในการรับมรดกจากเจ้ามรดก นับว่ายังใช้หลักการเดียวกับหลักการสืบมรดกสมัยสุโขทัยที่ว่า "ให้แก่ลูกมันสิ้น"

อย่างไรก็ตาม ถ้าจะพิจารณาตามหลักการปกครองและการสืบอำนาจกันแล้ว ตามหลักศิลาจารึกจะเห็นได้ว่าบุตรชายคนโตจะได้รับมอบอำนาจการปกครองลูกบ้านต่อบิดา เช่น เมื่อพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ตายลง พ่อขุนบาลเมืองจะต้องได้รับมอบอำนาจต่อบิดา พ่อขุนรามคำแหง

จึงต้องอยู่ในอำนาจของพ่อขุนบาลเมือง ต้องเคารพเชื่อฟังพ่อขุนบาลเมืองจนกระทั่งพ่อขุนบาลเมืองตายไป พ่อขุนรามคำแหงจึงมีอำนาจปกครองเมืองทั้งหมด ระบบการสืบอำนาจโดยยึดหลักการระบบอาวุโสนี้ ทำให้ตีความได้ว่า บุตรชายคนโตจะต้องเป็นผู้รับมอบอำนาจและมีสิทธิในการรับมรดกจากบิดาแต่ผู้เดียว ตามหลักการ "ให้แก่ลูกมันสิ้น" น้องชายหรือน้องสาวน้องสาวจะต้องอยู่ในอำนาจของบุตรชายคนโต เมื่อบุตรชายคนโตตายลง บุตรชายคนรองจะมีอำนาจสืบต่อมา บุตรสาวจะไม่มีสิทธิในการปกครองทรัพย์สินมรดกของบิดาของตนเองเลย สิทธิของบุตรสาวตามความหมายนี้จึงไม่มีสิทธิประการใดตามกฎหมายสืบมรดกนี้ การสืบทอดอำนาจและสิทธิก็มาทางสายบุตรชาย แม้แต่สตรีที่เป็นภรรยาตามวรรคที่ว่า "ลูกเมีย" ก็ต้องตกเป็นมรดกของบุตรชายผู้ได้รับมรดกและมีอำนาจ เป็นหัวหน้าครอบครัวหรือพ่อบ้านคนใหม่

จากความคิดข้างต้น จะเห็นได้ว่าระบบครอบครัวชายสมัยสุโขทัย ทำให้สถานภาพของสตรีในครอบครัวมีสถานภาพต่ำมาก เหมือนกับสถานภาพของสตรีครอบครัวจีน ญี่ปุ่น และอินเดีย สตรีไม่มีสิทธิอันใดเลยตามกฎหมายเกี่ยวกับมรดกครอบครัว และกฎหมายอื่น

2.2 สถานภาพของภรรยาในครอบครัวตามกฎหมาย

กฎหมายสมัยกรุงสุโขทัยกำหนดให้ภรรยาตกทอดเป็นมรดกของทายาทได้ นับว่าภรรยามีสถานภาพต่ำ ขุนประเสริฐศุภมาตราได้ให้ความเห็นว่า คำว่า "เมีย" ในหลักศิลาจารึกน่าจะหมายถึงเมียน้อยเท่านั้นที่ตกทอดเป็นมรดกได้ ส่วนเมียหลวงซึ่งหมายถึงหญิงที่เป็นมารดาของลูกผู้เป็นทายาทเจ้ามรดกนั้นไม่น่าจะใช้ เพราะตามหลักฐานจะเห็นว่าลูกต้องให้การเชื่อฟัง และเคารพมารดาเท่ากับบิดา มารดาอยู่ในฐานะสูงเท่าบิดา เมื่อบิดาตายลง ทรัพย์สินทั้งหลายจะตกเป็นของบุตร ซึ่งเป็นทายาทและบุตรก็ต้องให้ความเคารพยกย่องมารดาเช่นเดิม จากค่านิยมอันนี้ จุดมุ่งหมายของกฎหมายก็คงจะไม่นับญาติให้เมียหลวงอันเป็นมารดาของทายาทตกทอดมาเป็นมรดกได้ ส่วนเมียน้อยถือว่าเป็นผู้อาศัยบารมีของครอบครัวจึงน่าจะตกเป็นมรดกได้

นอกจากนี้ กฎหมายลักษณะโจรสมัยกรุงสุโขทัย¹ ก็ได้บัญญัติสถานภาพของภรรยาไว้ โดยสตรีที่เป็นภรรยาต้องอยู่ในความคุ้มครองของสามี ถ้าผู้ใดลักภรรยาของผู้อื่นไปต้องมีโทษให้ทอดสินไหมตามกฎหมายลักษณะโจร แสดงให้เห็นว่า สตรีในฐานะที่เป็นภรรยาต้องอยู่ในความคุ้มครองของสามี สามีเป็นผู้ให้ความคุ้มครองและปกป้องภรรยา สถานภาพของภรรยาตามกฎหมายครั้งกรุงสุโขทัยจึงเรียกได้ว่ามีสถานภาพต่ำในเมื่อต้องอยู่ในความคุ้มครองของสามีด้วยอำนาจอื่น ๆ จึงน่าจะไม่มีตามไปด้วย เพราะถือว่าสามีทำหน้าที่แทนเสมือนเป็นผู้ปกครองอยู่แล้ว

2.3 สถานภาพของมารดาในครอบครัวตามกฎหมาย

มารดาในครอบครัวสุโขทัยตามกฎหมายที่ปรากฏอยู่ในหลักศิลาจารึก กำหนดให้บุตรต้องอุปการะมารดาบิดา ขณะที่มารดาและบิดายังมีชีวิตอยู่แสดงให้เห็นถึงสถานภาพของมารดาที่กฎหมายกำหนดไว้สูงเท่าเทียมกับบิดา ส่วนสิทธิและหน้าที่อื่น ๆ ของมารดาตามกฎหมายครั้งสุโขทัยไม่ได้กำหนดไว้เลย

3. บทบาทและสถานภาพของสตรีทางสังคมสมัยสุโขทัย

สังคมสุโขทัยเป็นสังคมชนบทแบบเกษตรกรรม ประชากรส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธเมื่อมีเวลาว่าง ประชาชนชาวสุโขทัยส่วนใหญ่ไม่ว่าชายหรือหญิงจะเข้าร่วมในพิธีทางพุทธศาสนา ศาสนาพุทธไม่ได้กีดกันสตรีให้มีสถานภาพต่ำกว่าชาย แม้ว่าบางกรณีดูเหมือนว่าข้อห้ามทางศาสนาจะไม่ให้สิทธิแก่สตรีในการบวชเป็นพระภิกษุณีได้ เว้นแต่จะได้ปฏิบัติตามกฎข้อบังคับต่าง ๆ มากมาย ในขณะที่ผู้ชายสามารถบวชเป็นพระภิกษุได้ทันที โดยไม่ต้องปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ต่าง ๆ

¹มหาฉำ ทองคำวรรณ, ผู้แปล "กฎหมายลักษณะโจร", วารสารศิลปากร (ฉบับวัน-เกิดกรมศิลปากร วันที่ 3 พฤษภาคม 2499), หน้า 99 - 105.

ถึงกระนั้นก็ตาม ได้มีหลักฐานหลายแห่งบ่งชี้ตรงกันว่า สตรีไทยมีฐานะทางสังคมแตกต่างจากชาย หญิงไทยส่วนใหญ่จะถูกจำกัดให้รับผิดชอบงานในครอบครัว ไม่ว่าจะเป็นสังคมในชนบท หรือในเมืองก็ไม่ต่างกันมากนัก นอกจากสังคมชั้นสูงในวัง สตรีส่วนใหญ่จะต้องเก็บตัวอยู่แต่ในบ้าน ฝึกหัดอบรมวิชาการบ้านการเรือน เรียนรู้การเย็บปักถักร้อย การจัดสวน หุงหาอาหาร ดูแลรักษา ทำความสะอาดเครื่องนุ่งห่ม เครื่องใช้ ตลอดจนงานเรือนให้สะอาด ต้องมีความประพฤติ กิริยามารยาทที่เรียบร้อย สุภาพ ชยัน สตรีที่แต่งงานแล้วก็ต้องดูแลบ้าน ประณีตดีสามี เลี้ยงดูลูก เลี้ยงดูบิดามารดา เป็นต้น บทบาทของสตรีทางสังคมในสมัยสุโขทัยอาจกล่าวได้ดังนี้ คือ

3.1 บทบาทและสถานภาพของสตรีทางการศึกษา

หลักฐานสำคัญที่แสดงให้เห็นถึงบทบาทและสถานภาพของสตรีในสุโขทัยเกี่ยวกับการศึกษาได้แก่ ตำรับตำราศรีจุฬาลักษณ์ หรือนางนพมาศ ซึ่งได้กล่าวถึงการศึกษาของสตรีไทยไว้ว่า สตรีสามารถได้รับการศึกษาเท่าเทียมกับผู้ชาย โดยเฉพาะสตรีในสังคมชั้นสูง นางนพมาศเป็นตัวอย่างของสตรีที่ได้รับการศึกษาตามแบบฉบับที่คนในสังคมชั้นสูงในขณะนั้นนิยมศึกษาอยู่ เช่น ร้อยกรอง วาดเขียน อักษรสยามพากย์ อักษรสันสกฤต นฤทวิจนะ คัมภีร์ไตรเภท เรียนแต่งกลอนกลบท กาพย์ โคลงฉันทลักษณ์ คัมภีร์ไตรวิชาตามตำรับโหราศาสตร์ วิชาการดูดาวนพเคราะห์ วิชาการต่าง ๆ เหล่านี้ สังคมยินยอมให้สตรีได้รับการศึกษาได้โดยไม่กีดกันไว้ให้เฉพาะผู้ชายเท่านั้น นอกจากนี้ สตรียังต้องเข้ารับการศึกษและการฝึกอบรมเป็นพิเศษ เช่น ในด้านวิชาการปักทอเย็บซ่อม ตลอดจนมารยาทที่ต่างอีกด้วย

สำหรับสตรีในครอบครัวสามัญทั่วไปนั้นจะไม่มีโอกาสรับการศึกษาเลย เนื่องจากการใช้วัดเป็นสถานศึกษา มีพระสงฆ์เป็นครูสอน นักเรียนทั้งหมดจึงเป็นผู้ชาย เพราะพระไม่อาจสอนผู้หญิงได้ ไกลชีวิต ประกอบกับพ่อแม่ก็ไม่นิยมให้ลูกสาวเรียนหนังสือ เพราะเห็นว่าผู้หญิงควรได้รับการฝึกอบรมเฉพาะงานฝีมือ ซึ่งเป็นหน้าที่ของลูกผู้หญิงโดยตรง และอีกประการหนึ่งก็เกรงว่าเมื่อรู้หนังสือแล้วจะได้ตอบเพลงยาวกับชาย นอกจากนี้ ลักษณะงานอาชีพที่กระทำอยู่ก็ไม่จำเป็น

ต้องเรียนรู้ แม้แต่เด็กผู้ชายที่มีโอกาสเข้ารับการศึกษาวัดก็เรียนเพื่อรู้เท่านั้น ไม่ได้นำวิชาความรู้ที่ศึกษาจากวัดไปใช้ในการประกอบอาชีพเลยแม้แต่หน่อย การศึกษาของหญิงสามัญชนจึงด้อยกว่าชายด้วยเหตุผลดังกล่าว

3.2 บทบาทและสถานภาพของสตรีทางการอาชีพ

เนื่องจากสตรีทั่วไปในสมัยสุโขทัยไม่มีโอกาสได้ศึกษาเล่าเรียน สตรีจึงเป็นแรงงานที่ดีทางด้านเกษตรกรรมในไร่นาเท่านั้น ในเวลาว่างก็จักสาน ทำเครื่องมือเครื่องใช้ให้ครอบครัว และทำงานอย่างอื่นที่มีความจำเป็น บทบาททางอาชีพของสตรีสุโขทัยจึงมีไม่มากเหมือนกับสตรีในสังคมชนบทแบบเกษตรกรรมทั่วไป

ส่วนสตรีชั้นสูงนั้น สามารถเข้ารับราชการในราชสำนักเหมือนผู้ชายได้ โดยรับราชการในตำแหน่งที่เกี่ยวกับข้าราชการฝ่ายใน อย่างนางนมผาศได้เข้ารับราชการเป็นนางสนม ตำแหน่งท้าวศรีจุฬาลักษณ์ อย่างไรก็ตาม การเข้ารับราชการของสตรีชั้นสูงส่วนมากจะเป็นตำแหน่งราชการที่ไม่สำคัญเท่ากับชาย เพราะอาชีพรับราชการถือเป็นอาชีพหลักที่เปิดโอกาสให้เฉพาะชาย การที่ชายเข้ารับราชการและมีรายได้เพียงพอที่จะเลี้ยงดูครอบครัว ทำให้การประกอบอาชีพของสตรีในนครหลวงเป็นเรื่องที่สังคมไม่นิยม สตรีจึงมีบทบาทเกี่ยวกับการควบคุมดูแลเรื่องการจับจ่ายใช้สอยในบ้านเท่านั้น

นอกจากนี้ ก็เป็นที่น่าสังเกตว่าแม้ในสมัยสุโขทัยจะเป็นสมัยที่มีการทำสงครามรบพุ่งกันอยู่ตลอดเวลา แต่ก็ไม่เคยปรากฏว่ามีสตรีคนใดที่รับราชการเป็นผู้เข้าร่วมการสงครามเลย ส่วนมากแล้ว สตรีจะทำหน้าที่ราชการในตำแหน่งที่เป็นหน้าที่ ๆ ให้ความสุขปรนนิบัติให้แก่ชายที่เป็นนักรบออกทำสงคราม ฉะนั้น การแบ่งแยกแรงงานระหว่างชายและหญิงจึงเห็นได้อย่างชัดในสังคมชั้นสูง ทำให้สตรีมีสถานภาพต่ำกว่าผู้ชายในการทำงานและบทบาททางสังคม

4. สภาพภาพของสตรีในสังคมตามกฎหมายสมัยสุโขทัย

กฎหมายครั้งสมัยสุโขทัยได้บัญญัติสิทธิและหน้าที่ของสตรีในฐานะที่เป็นพลเมืองคนหนึ่ง ของสังคมไว้อย่างกว้าง ๆ ดังจะเห็นได้จากกฎหมายลักษณะต่าง ๆ ต่อไปนี้

4.1 กฎหมายเกี่ยวกับการค้า

ตามกฎหมายเกี่ยวกับการค้าที่จารึกไว้ในศิลาจารึกหลักที่ 1 ด้านที่ 1 บรรทัดที่ 20 - 29 ได้ปรากฏข้อความว่า ("... เพื่อนจูงวัวไปค้า ชีมาไปขาย ใครจักใครค้าช้างค้า ใครจักใครค้าม้าค้า ใครจักใครค้าเงินค้ำทองค้ำ...") แสดงให้เห็นว่ากฎหมายให้สิทธิแก่คนในสังคม ทั้งหญิง และชาย ในการประกอบอาชีพค้าขายได้เท่าเทียมกัน ไม่มีการจำกัดสิทธิในการประกอบอาชีพว่าเป็นของหญิงหรือชาย

4.2 กฎหมายเกี่ยวกับลักษณะการจับจองทรัพย์สิน

ตามคำจารึกหลักที่ 1 ด้านที่ 2 บรรทัดที่ 2 - 5 ดังปรากฏเป็นข้อความว่า ("... สร้างป้าหมากพลุทั่วเมืองนี้ทุกแห่ง ป้าพร้าวก็หลายในเมืองนี้ ป้าลางก็หลายในเมืองนี้ หมากม่วงก็หลายในเมืองนี้ หมากขามก็หลายในเมืองนี้ ใครสร้างได้ไว้แก้มัน...") แสดงว่า สังคมสมัยนั้นกำหนดให้ผู้ที่ใดก็ตามที่สามารถจับจองที่ดินได้ ก็ให้สิทธิแก่ผู้นั้นเป็นเจ้าของที่ดินที่จับจองเท่าที่เขาห้ร้างถางพงได้ กฎหมายเกี่ยวกับการจับจองทรัพย์สิน ไม่ได้กำหนดให้แต่เฉพาะชายเท่านั้นที่จะเป็นผู้สามารถห้ร้างถางพงได้ ได้กล่าวแต่โดยเฉพาะว่า "ใครสร้างไว้ให้แก้มัน" สตรีจึงสามารถมีสิทธิตามกฎหมายที่จะเป็นผู้จับจองที่ดิน บุกเบิกทำการเกษตรกรรมได้ ลักษณะสังคมสุโขทัยเป็นสังคมเกษตรกรรม แรงงานเพศชายเป็นที่ต้องการและจำเป็นในงานอาชีพที่ต้องใช้แรงงานมากกว่า เพศชายจึงเหมาะที่จะเป็นหัวหน้าครอบครัวบุกเบิกห้ร้างถางพง ส่วนสตรีซึ่งเป็นเพศอ่อนแอน่าจะเป็นผู้ทำงานบ้านมากกว่าจะออกไปทำงานหนัก อย่างไรก็ตาม กฎหมายของสมัยสุโขทัยนี้ก็ถือหลักในเรื่องความเท่าเทียมกันระหว่างชายและหญิง กำหนดให้สตรีมีสิทธิในการ

จับจองทรัพย์สินไร่นาทิ้งปวง ถ้าสตรีสามารถทำได้โดยยึดหลักที่ว่า "ใครสร้างได้ไว้แก้มัน"

4.3 กฎหมายเกี่ยวกับการพิจารณาคดี

ตามหลักศิลาจารึกหลักที่ 1 บรรทัดที่ 25 - 26 ปรากฏเป็นข้อความว่า ("... ไพร่
ฟ้าลูกเจ้าลูกขุน ผิดแลผิดแพกแสกกว้างกัน ส่วนคู่แท้แล้วจึงแล่งความแก่เข้าด้วยชื่อ บ่อเข้า ผู้ลัก
มักผู้ซ่อน เห็นข้าวท่านบิโครเงิน เห็นสินท่านบิโครเดือด...") และกฎหมายเกี่ยวกับการร้องทุกข์
ตามคำจารึกหลักที่ 1 บรรทัดที่ 32 - 34 ดังปรากฏข้อความว่า

"... ในปากประตู่มีกระดิ่งอันหนึ่งแขวนไว้พัน ไพร่ฟ้าหน้าปก กลางบ้านกลางเมือง มี
ความเจ็บท้องข้องใจ มันจักกล่าวถึงเข้าถึงขุนบิไร ไปสืบหาระดิง อันท่านแขวนไว้ พ่อขุน
รามคำแหงเจ้าเมืองไดยิน เรียก เมื่อถามสวนความแก้มันด้วยชื่อ ไพร่ในเมืองสุโขทัยนี้
จึงชม..."

แสดงว่า กฎหมายทั้งสองฉบับนี้ให้สิทธิแก่สตรีเท่าเทียมกับชายในการร้องทุกข์ และ
การพิจารณาคดีอย่างเป็นธรรม โดยไม่จำกัดสิทธิสตรีในฐานะที่เป็นพลเมืองสุโขทัยคนหนึ่งแต่
ประการใด

จากสภาพทางสังคมตามกฎหมายของสตรีสุโขทัยดังกล่าวข้างต้น จึงเห็นได้ว่าสตรี
มีสิทธิเท่าเทียมกับชายทุกประการ นับว่าสตรีสุโขทัยไม่ถูกจำกัดสิทธิในสังคม สะท้อนให้เห็นว่า
วัฒนธรรมและประเพณีไทยไม่ได้จำกัดสิทธิสตรีในสังคม แต่ยังคงพิจารณาว่าสตรีเป็นสมาชิกคน
หนึ่งในสังคมเช่นเดียวกับชาย

บทบาทและสถานภาพของสตรีสมัยอยุธยา

กรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีต่อจากกรุงสุโขทัย ตั้งแต่ พ.ศ. 1893 กษัตริย์องค์แรกคือสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 หรือพระเจ้าอู่ทอง และสิ้นสุดใน พ.ศ. 2310 ในแผ่นดินสมเด็จพระบรมราชาธิราช หรือที่เรียกว่า ขุนสุริยามรินทร์ รวมเวลาที่กรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีอยู่ทั้งสิ้น 417 ปี มีกษัตริย์ทั้งสิ้น 33 พระองค์ มีราชวงศ์ขึ้นครองราชย์รวม 5 ราชวงศ์ ได้แก่ ราชวงศ์อู่ทอง ราชวงศ์สุพรรณภูมิ ราชวงศ์สุโขทัย ราชวงศ์ปราสาททอง และราชวงศ์บ้านพลูหลวง¹ ระยะเวลาที่ยาวนานนี้ ได้ทำให้ชาวกรุงศรีอยุธยาได้สร้างวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม ประเพณีที่มีอิทธิพลต่อสังคมไทยในทุกด้าน สังคมอยุธยามีระบบการปกครองที่แตกต่างจากสมัยสุโขทัย ซึ่งทำให้บทบาทและสถานภาพของสตรีอยุธยามีความแตกต่างกับสมัยสุโขทัยในแง่ต่าง ๆ ดังนี้

สภาพสังคมทั่วไป

สังคมอยุธยาเป็นสังคมเกษตรกรรมแบบชนบทเหมือนสังคมสุโขทัย ประชากรประกอบอาชีพทำนา และอาชีพอื่น ๆ ที่มีลักษณะคล้ายกันนี้ ประชากรสมัยอยุธยาก็เหมือนประชากรในสังคมเกษตรทั่วไป กล่าวคือ แยกย้ายกันอยู่กระจัดกระจายเป็นหย่อมตามเขต ตามแขวง ในตัวเมือง และตามหัวเมืองชนบท เดอ ลาลูแบร์ได้กล่าวไว้ในหนังสือราชอาณาจักรสยามอันหมายถึงกรุงศรีอยุธยาในขณะนั้นว่า ในเขตพระนครศรีอยุธยามีประชากรน้อยมาก แม้จะเป็นเมืองหลวงเมื่อเทียบกับพื้นที่อันกว้างขวางของประเทศในขณะนั้น และถ้ารวมทั้งประเทศแล้ว ประชากรแห่งราชอาณาจักรอยุธยาที่ยังมีน้อยลงไปอีกตามส่วนเฉลี่ย กรุงศรีอยุธยามีการปกครองในระบบที่จะ

¹ กรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย, ประวัติศาสตร์สมัยกรุงศรีอยุธยา (พระนคร : โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2515) หน้า 1 - 2.

ต้องเกณฑ์ประชากรเข้าเป็นทหารในเหล่าต่าง ๆ ราษฎรทุกคนจะต้องถูกเกณฑ์เป็นทหารซึ่งรวมเรียกว่า "ไพร่" ในกฎหมายครั้งกรุงศรีอยุธยาเรียกว่า กฎหมายพระอัยการบาณแผนก ซึ่งเป็นกฎหมายบังคับให้ราษฎรอยุธาทุกคนขึ้นทะเบียนหางว่าวเป็นไพร่ ในราชการจะเป็นไทหรือเป็นทาสก็ตาม จะต้องถูกเกณฑ์ให้เป็นทหารทั้งสิ้น¹

การปกครองในสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นระบบการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราช ซึ่งได้รับอิทธิพลมาจากขอม และขอมก็ได้รับอิทธิพลมาจากอินเดียอีกทอดหนึ่ง กษัตริย์ในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชนี้ ทรงมีพระราชอำนาจเด็ดขาดและเต็มที เพราะถือว่ากษัตริย์เปรียบเสมือนสมมติเทพ ทรงเป็นเจ้าของทุกสิ่งทุกอย่างในพระราชอาณาจักร ไม่ว่าแผ่นดิน หรือแม้กระทั่งชีวิต ระบอบการปกครองสมัยกรุงศรีอยุธยา¹ จึงนับว่าแตกต่างจากสมัยสุโขทัยในข้อที่ว่า พระมหากษัตริย์ไทยสมัยสุโขทัยอยู่ในฐานะพ่อเมือง ปกครองราษฎรเยี่ยงบิดาปกครองบุตร และเป็นหัวหน้าของขุนนางทั้งหลาย ซึ่งอยู่ใกล้ชิดราษฎร กฎเกณฑ์ที่แบ่งแยกกษัตริย์กับราษฎรยังมีไม่มากนัก ในขณะที่ความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับราษฎรในอาณาจักรอยุธยา¹ นั้นเป็นความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับราษฎรในอาณาจักรอยุธยา¹ นั้นเป็นความสัมพันธ์ระหว่างเจ้ากับข้า ระบบการปกครองที่ต่างกัันนี้ เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้สังคมอยุธยาและสุโขทัยมีความแตกต่างกันในเรื่องอื่นด้วย

จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ ปรากฏว่าตำแหน่งพระมหากษัตริย์สมัยอยุธยาเป็นตำแหน่งที่ช่วงชิงกันด้วยอำนาจทางทหาร ผู้มีกำลังทางทหารมากที่สุดมักจะ ได้ขึ้นครองราชย์ มิได้สืบราชสันตติวงศ์เช่นในกรุงสุโขทัย ฉะนั้น หลักการแห่งอำนาจนั้นย่อมจะมีความเข้มแข็งเด็ดเดี่ยว

¹ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช, ปรากฏการณ์เรื่องกฎหมายสมัยอยุธยา (พระนคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด คิวพร, 2510), หน้า 55 - 56.

กว่าหลักการแห่งการสืบสายโลหิต พระมหากษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยาทรงอยู่ในฐานะเจ้าชีวิต มีพระราชอำนาจเหนือชีวิตทุกคนในสังคม ไม่ว่าจะบุคคลนั้นจะอยู่ในฐานะสูงต่ำอย่างไร หลักการปกครองสมัยอยุธยาจึงเป็นสังคมเปิด มีการเปลี่ยนแปลงเรื่องชนชั้นเสมอ ถึงแม้ว่าสังคมสมัยนั้นจะมีชนชั้นสูงคือ ผู้มีศักดินาตั้งแต่ 400 ไร่ขึ้นไป และผู้มีศักดินาต่ำกว่านั้นถือว่าเป็นไพร่ มีฐานะตลอดจนสิทธิ และหน้าที่แตกต่างกัน ชนชั้นเหล่านี้ก็เป็นชนชั้นที่ไม่มีเสถียรภาพ หรือความถาวรแต่อย่างใด มีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ ไม่มีความคงที่ตายตัวเหมือนในสังคมระบบวรรณะอินเดีย คนทุกคนในสังคมไม่ว่าจะเป็นเจ้าหรือขุนนาง หรือเป็นไพร่ ย่อมอยู่ในฐานะเป็นข้าแผ่นดินเสมอกันหมด ความเสมอภาคใต้พระราชอำนาจและความเคลื่อนไหวเข้าหากันระหว่างชนชั้นต่าง ๆ ทำให้ชนชั้นแต่ละชั้นไม่สามารถแยกตัวออกจากกันโดยเด็ดขาด ระบบสังคมอยุธยาจึงเป็นสังคมที่ประชาชนมีความเสมอภาคกันภายใต้พระราชอำนาจของพระเจ้าแผ่นดิน ประชาชนหญิงและชายมีสิทธิและหน้าที่เป็นข้าแผ่นดินเท่าเทียมกันหมด ฉะนั้น ด้วยหลักการอันนี้เอง ความแตกต่างในเรื่องเพศชาย หรือหญิงจึงไม่เป็นปัจจัยสำคัญในการกำหนดสิทธิและหน้าที่ของคนในสังคม การแบ่งชนชั้นในสังคมไทยเป็นไปอย่างผิวเผิน ไม่ฝังลึกในจิตใจของคนไทย เช่นการแบ่งวรรณะในสังคมอินเดีย เพราะประเพณีไทยแต่เดิมมิได้มีการกำหนดมาก่อน และไม่ต้องนิยคนไทยซึ่งได้รับการกล่อมเกลากทางพุทธศาสนาด้วย โดยพระพุทธรูปศาสนาหันมามีจะแบ่งชั้นบุคคลบ้าง ก็เป็นการแบ่งตามคุณธรรมความดี หรือบารมีที่สร้างสมกันมาและตามหลักอาวุโส นอกจากนี้ การกำหนดสถานภาพและบทบาทของคนในสังคมยังต้องอาศัยด้านอื่นมาตัดสิน เช่น ปัจจัยทางสภาพแวดล้อม สังคมอยุธยา นอกจากจะมีการทำสงครามกับประเทศเพื่อนบ้านใกล้เคียงแล้ว ยังทำสงครามช่วงชิงความเป็นใหญ่กัน เป็นศึกสงครามภายในทุกรัชกาล เมื่อใดก็ตามที่มีการเปลี่ยนรัชกาลใหม่ ระบบการปกครองสมัยอยุธยาจึงต้องการผู้ปกครองที่มีความเข้มแข็ง พร้อมทั้งจะเป็นผู้นำเมื่อเกิดศึกสงครามทั้งภายนอกและภายใน นั้นหมายถึงเพศชายเท่านั้นที่มีความเหมาะสมกับสภาพสังคม เช่นนี้สตรีต้องอยู่ในความคุ้มครองของผู้อื่น มีสถานภาพและบทบาทที่เปลี่ยนแปลงไปตามการเปลี่ยนแปลงของสังคม

ในสังคมอยุธยาที่ ประชาชนจะนับถือศาสนาพุทธ เช่นเดียวกับคนสมัยสุโขทัย โดยเฉพาะพุทธศาสนาเถรวาทที่เข้ามาเผยแพร่เป็นที่เลื่อมใสในราชอาณาจักรไทย ตั้งแต่สมัย

กรุงสุโขทัยในแผ่นดินพ่อขุนรามคำแหง นอกจากศาสนาพุทธแล้ว ยังมีศาสนารามณ์ที่เข้ามามีอิทธิพลต่อประเพณีและวัฒนธรรม โดยเฉพาะวรรณกรรมของไทยเป็นอย่างมาก ซึ่งจะมีผลต่อความคิดของคนในสังคมต่อบทบาท และสถานภาพสตรี

จากปัจจัยต่าง ๆ ดังกล่าวข้างต้น ได้ก่อให้เกิดอิทธิพลต่อการกำหนดสถานภาพ และบทบาทของสตรีในฐานะต่าง ๆ ดังนี้

1. บทบาทและสถานภาพของสตรีในครอบครัว

การศึกษาเรื่องบทบาทและสถานภาพของสตรีในสมัยอยุธยาจะจำกัดอยู่ที่ครอบครัว 2 ระดับเท่านั้น เนื่องจากในสมัยอยุธยาชนชั้นต่าง ๆ ในสังคมจะแบ่งออกเป็น 2 ชั้นชั้น คือชนชั้นธรรมดา ซึ่งหมายถึงชนชั้นที่มีศักดินาต่ำกว่า 400 ไร่ และครอบครัวชนชั้นผู้ดีที่ถือศักดินาตั้งแต่ 400 ไร่ขึ้นไป การศึกษาในครั้งนี้จึงจำกัดอยู่ที่สตรีในฐานะบุตรสาว ภรรยา และมารดาในครอบครัว 2 ระดับดังกล่าวเท่านั้น

1.1 บทบาทและสถานภาพของสตรีในฐานะที่เป็นบุตรสาว

บุตรสาวในครอบครัวของคนธรรมดาทั่วไปไม่มีการดำเนินชีวิตคล้ายคลึงกับสตรีที่เป็นบุตรสาวในครอบครัวสมัยสุโขทัย ทั้งนี้เพราะลักษณะงานอาชีพ สภาพแวดล้อม วัฒนธรรม การดำเนินชีวิตของคนอยุธยาโดยทั่วไปมีลักษณะเหมือนคนสมัยสุโขทัย

วัฒนธรรมการมีทาสของชาวอยุธยานับเป็นสิ่งที่เห็นเด่นชัดว่าแตกต่างจากสมัยสุโขทัยที่ไม่มีทาส สิ่งนี้เองที่ทำให้บุตรสาวครอบครัวอยุธยาที่มีสถานภาพต่ำ กล่าวคือ บิดา มารดาสามารถขายบุตรสาวให้เป็นทาสของคนอื่น ๆ ได้ถ้าหากครอบครัวยากจนลง ถือว่าบุตรสาวจะตอบแทนพระคุณบิดามารดาโดยการยอมให้ครอบครัวขายตนเป็นทาสชั้ดดอกเบี้ย

สำหรับครอบครัวของคนชั้นสูง จะมีการสมรสที่กระทำกันใหม่หรือญาติซึ่งถือเป็นแบบอย่างที่ไม่นิยมให้บุตรสาวสมรสกับบุคคลอื่นที่อยู่ในครอบครัวต่ำกว่า หรือบุคคลอื่นที่อยู่นอกกลุ่มญาติของตน ดังจะเห็นได้จากพระเจ้าแผ่นดินสมัยอยุธยาหลายพระองค์ทรงสมรสกับพระชนิษฐาภคินีของพระองค์เอง ลาลูแบร์¹ ได้ให้เหตุผลไว้ว่า วัฒนธรรมแบบนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อให้พระราชธิดามีโอกาสเฉลิมฉลองพิธีมงคลขององค์ชนกชนนีด้วยกันกับพระราชโอรส ทั้งนี้เพราะตามกฎหมายเทียบราลแล้ว พระราชธิดาไม่มีสิทธิสืบราชสมบัติเลย พระราชโอรสเท่านั้นที่สามารถสืบราชสมบัติได้ ประเพณีนี้ทำให้สตรีที่เป็นบุตรสาวครอบครัวชั้นสูงมีสถานภาพต่ำ เนื่องจากถูกจำกัดให้แต่งงานแต่เฉพาะกลุ่มญาติที่ใกล้ชิด และคนที่มีฐานะชาติตระกูลที่เหมาะสมกับตนเท่านั้น บุตรสาวจึงมีความผูกพันกับครอบครัวยิ่งกว่าบุตรสาวในครอบครัวคนธรรมดาทั่วไป และต้องทำตามหลักเกณฑ์ของครอบครัวอย่างเคร่งครัด

สำหรับในเรื่องการศึกษาอบรมนั้น กล่าวได้ว่าบุตรสาวในครอบครัวชั้นสูงสมัยอยุธยา ก็เหมือนกับบุตรสาวครอบครัวชั้นสูงสมัยสุโขทัย กล่าวคือ ต้องศึกษาเล่าเรียนอย่างหนักในฐานะที่เป็นกุลสตรีในครอบครัวชั้นสูง ต้องฝึกฝนการบ้านการเรือน และการประณีตสำมี เพื่อเตรียมตัวแต่งงานและเป็นแม่บ้านที่ดีเท่านั้น

1.2 บทบาทและสถานภาพของภรรยาในครอบครัว

ภรรยาในครอบครัวชั้นสูงสมัยอยุธยา โดยเฉพาะสตรีในราชสำนักจะมีสถานภาพต่ำ ซึ่งสาเหตุอาจเป็นเพราะว่า กษัตริย์ส่วนใหญ่มีพระมเหสี เจ้าจอม พระสนม ได้หลายพระองค์หรือ

¹ เดอ ลาลูแบร์, ราชอาณาจักรสยาม แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร (พระนคร : สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, 2510), หน้า 231 - 232.

หลายคน ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช¹ ให้ความเห็นว่าวัฒนธรรมแบบนี้เกิดขึ้นเนื่องจากความต้องการส่งเสริมอำนาจทางการเมือง โดยเอาสตรีที่เป็นบุตรสาวของข้าราชการชั้นผู้ใหญ่มาเป็นเจ้าจอม การมีเจ้าจอมหลายคนถือเป็นเรื่องประดับบารมี และป้องกันการคิดกบฏของข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ไปด้วย ข้าราชการชั้นสูง และพวกที่จัดอยู่ในพวกชั้นชั้นสูงก็พากันยึดถือคตินิยมนี้ตามไปด้วย

บทบาทสำคัญของภรรยาในสังคมชั้นสูง คือ การสมรสและมีลูก โดยเฉพาะลูกชาย เพราะตามกฎหมายเพียรบาลกำหนดตำแหน่งพระราชโอรสอันมีอันดับสูงต่ำแตกต่างกันไปตามตำแหน่งของพระราชมารดา จำนวนภรรยาเป็นเครื่องหมายของการแสดงอำนาจและบารมีของผู้ชายที่เป็นสามี

ภรรยาของครอบครัวธรรมดาโดยทั่วไปก็มีสถานภาพต่ำ โดยเฉพาะอย่างยิ่งถ้าเป็นอนุภรรยา ภรรยาหลวงมีสิทธิและหน้าที่เหนือภรณาน้อย แต่ทั้งนี้ ภรรยาหลวงก็ยังคงต้องอยู่ในอำนาจของสามี วัฒนธรรมการมีทาสสมัยอยุธยาตามกฎหมายลักษณะทาสหลายบทสะท้อนให้เห็นลักษณะสังคมสมัยนั้นว่าสามีมีอำนาจเหนือภรรยา สามารถขายภรรยาให้เป็นทาสได้ถ้าจนลง วัฒนธรรมการมีทาสสมัยอยุธยานอกจากจะทำให้สถานภาพของสตรีที่เป็นบุตรสาวถูกกดให้ต่ำลงมาแล้ว ยังทำให้ภรรยาซึ่งมีฐานะต่ำอยู่แล้วในครอบครัวถูกกดลงไปอีก

ถึงกระนั้นก็ตาม เนื่องด้วยในระบบสังคมอยุธยาที่ผู้ชายจะต้องออกจากบ้านไปอยู่เวรรับราชการในช่วงเวลาหนึ่งทุกปี ทำให้ภรรยาต้องเข้ารับภารกิจารงานของครอบครัวด้วยความจำเป็น ภรรยาต้องรับภาระในการทำมาหากิน ในระหว่างที่สามีไปเข้าเวร ภรรยาก็ต้องทำงานหาข้าวปลาส่งให้ และต้องรับภาระทั้งหมดในบ้าน ตลอดจนดูแลว่ากล่าวลูก ๆ ให้อยู่ในโอวาทใน

¹ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช, ประชุมปาฐกถาและคำอภิปรายของ ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช 2509 (พระนคร : รวมสาส์น, 2509), หน้า 119.

ยามปกติ ผู้ชายจะกลับมาดูแลกิจการ กลับบ้านของตนได้น้อยครั้ง โดยเฉพาะในฤดูเก็บเกี่ยว ในฤดูกาลที่มีงานมาก ในหน้านาผู้ชายจะอยู่บ้านเป็นส่วนใหญ่ แต่ในยามสงคราม ผู้ชายจะต้องจากบ้านไปเป็นเวลานาน บางคนก็อาจไม่กลับมาเลย ด้วยเหตุนี้ จึงเป็นหน้าที่ของหญิงที่จะต้องดูแลความเป็นอยู่ของครอบครัวแทนผู้ชายในระหว่างนั้น ความจำเป็นอันนี้อาจเป็นเหตุหนึ่งที่ทำให้สตรีไทยมีสิทธิว่ากล่าวกิจการของครอบครัว ได้มากกว่าสตรีในประเทศตะวันตกในสมัยเดียวกัน และอาจเป็นเหตุหนึ่งที่ทำให้สตรีไทยสมัยอยุธยาสิทธิเท่าเทียมกับผู้ชาย หรือมากกว่าผู้ชายมาจนทุกวันนี้ แม้ภรรยาจะมีสถานภาพต่ำกว่าดังกล่าวข้างต้น แต่ในทางปฏิบัติ ภรรยาจะมีอำนาจในการว่ากล่าวกิจการบ้านเรือนแทนสามีหรือในบางกรณีอาจจะมีอำนาจมากกว่าด้วย

นอกจากนี้ยังมีข้อสังเกตว่า การสมรสตามประเพณีไทยนั้น ฝ่ายชายจะต้องไปอยู่บ้านฝ่ายหญิง โดยจะปลูกเรือนหออยู่ใกล้ชิตบิดามารดาของฝ่ายหญิง ประเพณีนี้ทำให้อำนาจของบิดามารดาฝ่ายหญิงเกิดขึ้นเพื่อคานอำนาจของสามีมิให้กระทำอำนาจแก่หญิงซึ่งเป็นภรรยาและที่เป็นบุตรสาวตน ฉะนั้นอาจกล่าวได้ว่า ภรรยาในครอบครัวสมัยอยุธยาไม่ได้มีสถานภาพต่ำมากจนเกินไปนักในด้านปฏิบัติ

ภรรยาในครอบครัวชาวอยุธยาโดยทั่วไปต้องทำหน้าที่และรับผิดชอบแทนสามีได้เสมอ จากวรรณคดีสมัยอยุธยาแสดงให้เห็นว่า ภรรยาของข้าราชการสมัยอยุธยาต้องทำหน้าที่แทนสามีเมื่อสามีไปรับราชการสนองพระเดชพระคุณ เมื่อใดที่สามีต้องโทษทัณฑ์ตามกระบิลบ้านเมือง ภรรยาที่จะต้องได้รับโทษด้วย ภรรยาจึงเป็นผู้มีบทบาทอย่างแท้จริงเคียงคู่กับสามีในครอบครัวสมัยนั้น ไม่ว่าจะ เป็นครอบครัวธรรมดา หรือครอบครัวชั้นสูง แม้ว่าวัฒนธรรมการมีทาสและประเพณีอื่น ๆ จะระบุให้อำนาจแก่สามีอย่างมากมายเหนือภรรยา ก็เป็นไปตามประเพณีเท่านั้น แต่ในทางปฏิบัติแล้ว ภรรยาไม่ถูกกดขี่ให้มีสถานภาพต่ำถึงขนาดนั้น¹

¹บุญเติม ไพบระ, "สถานภาพและบทบาทของสตรีในสังคมไทย", หน้า 64 - 65.

1.3 บทบาทและสภาพของมารดาในครอบครัวอยุธยา

มารดาในครอบครัวอยุธยาในชั้นสามัญจะมีอำนาจหน้าที่ เหมือนกับมารดาในครอบครัวสมัยสุโขทัย มารดาจะได้รับการยกย่องในฐานะเท่าเทียมกับบิดา วัฒนธรรม การมีทาสในสมัยอยุธยาไม่ทำให้สภาพมารดาต่ำลงเมื่อเทียบกับครอบครัวสุโขทัย แต่บุตรชายหญิงคงต้องให้ความเคารพนับถือมารดาของตนเช่นเดิม มารดาจะทำหน้าที่แทนบิดาในเมื่อบิดาไม่อยู่บ้านไปเข้าเวรรับราชการตามระบบการปกครองที่มีการเกณฑ์ไพร่พลประจำปีทุกประการ ยิ่งบิดาออกไปรับราชการนานเท่าใด มารดาก็ยิ่งมีอำนาจว่ากล่าวในบ้านมากขึ้นเท่านั้น

2. สภาพภาพของสตรีในครอบครัวตามกฎหมาย

ในสมัยกรุงศรีอยุธยาได้มีการตรากฎหมายขึ้นมากมาย ซึ่งกฎหมายเหล่านั้น ได้บัญญัติสิทธิและหน้าที่ของคนอยุธยาไว้อย่างละเอียดแน่นนอนกว่าสมัยสุโขทัย ซึ่งตามทีสมเด็จพระนเรศวรมหาราชได้ทรงศึกษาไว้เห็น กฎหมายลักษณะต่าง ๆ ในแต่ละรัชกาลในสมัยอยุธยาได้รับอิทธิพลจากศาสนาพุทธ และพราหมณ์ แต่โดยที่กฎหมายต่าง ๆ ดังกล่าวได้ถูกเผาไปเกือบหมดเมื่อครั้งที่พม่าตีกรุงศรีอยุธยาได้ในปี พ.ศ. 2310 เมื่อถึงสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราชแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ พระองค์ก็ทรงได้รวบรวมกฎหมายสมัยกรุงศรีอยุธยาขึ้นใหม่รวมเรียกว่า "กฎหมายตราสามดวง" ซึ่งได้กำหนดสิทธิและหน้าที่ของสตรีในฐานะต่าง ๆ ดังนี้

2.1 สภาพภาพของสตรีที่เป็นบุตรสาวในครอบครัว

กฎหมายครั้งกรุงศรีอยุธยาได้ตรากำหนดสิทธิ และหน้าที่ของสตรีที่เป็นภรรยาไว้เป็นส่วนใหญ่ในเรื่องเกี่ยวกับครอบครัว ทั้งนี้เพราะลักษณะครอบครัวเป็นแบบครอบครัวเดี่ยว ภรรยา มีบทบาทสำคัญในครอบครัว จึงได้กำหนดสิทธิและหน้าที่ของภรรยาไว้ให้มากกว่าสตรีในฐานะอื่นถึงกระนั้นก็ดี ในฐานะที่เป็นบุตรสาว เป็นส่วนหนึ่งของครอบครัว กฎหมายก็ได้บัญญัติสิทธิและหน้าที่ของบุตรสาวในครอบครัวไว้ดังนี้คือ

กฎหมายบัญญัติให้บุตรสาวต้องอยู่ในอำนาจของบิดามารดา โดยกำหนดให้บิดามารดามีอำนาจอิสระเหนือบุตรสาวจนกว่าบุตรสาวจะแต่งงานไป ดังที่ปรากฏในกฎหมายลักษณะฟัวเมียบบทที่ 79 ที่กล่าวไว้ว่า "บุตรที่่านบิดามารดายังมีได้ประกอบสามีให้ไซร์ บิดามารดาเป็นอิสระแก่บุตร ถ้าชายใดถึงใจบุตรที่่านให้ค้ำับบิดามารดาตามประเพณี ถ้าบิดามารดายกให้สามีจึงเป็นอิสระแก่ภรรยา" นอกจากนี้ตามกฎหมายลักษณะทาสหลายบทก็ให้อำนาจแก่บิดาชายบุตรสาวให้เป็นทาสคนอื่นได้ถ้ายากจนลง ไม่ถือว่าเป็นการกระทำที่ผิดต่อกฎหมายแต่ประการใด

แม้ว่าบิดามารดาจะมีอำนาจเหนือบุตรสาว แต่กฎหมายก็ได้กำหนดไว้ในกฎหมายลักษณะฟัวเมียบบทที่ 130 ว่า "ชายหญิงพรหมจารีรักใคร่กันพ่อแม่มีรู้ แลชายอื่นมาขอหญิงนั้น พ่อแม่ยกให้แก่ชายผู้ส่ขอให้แต่งงานเมื่อขึ้นหมาก ครั้นถึงกำหนดให้หญิงนั้นลงเรือน หญิงนั้นมิลงท่านให้เอาขึ้นหมากตั้งใหม่พ่อแม่หญิงทวิคุณแล้วให้ใช้ค่าหอ และสิ่งของท่านจงเต็มเพราะพ่อแม่หญิงมิได้ถามลูกสาวตน" แสดงว่าในสังคมสมัยนั้นให้สิทธิแก่บุตรสาวในการเลือกคู่ครองของตนเองได้ ถ้ามีชายใดมาสู่ขอบุตรสาวกับบิดามารดา บิดามารดาไม่ถามบุตรสาวเสียก่อน บุตรสาวมีสิทธิที่จะไม่แต่งงานก็ได้ ม.ร.ว. เส็นีย์ ปราโมช ให้ความเห็นว่าในเรื่องสิทธิของลูกสาวตามข้อนี้ในทางปฏิบัติจะเห็นว่า เป็นไปได้อย่างมาก เพราะบิดามารดามีอำนาจเหนือบุตรสาวแม้แต่จะชายให้เป็นทาสคนอื่นยังทำได้ การบังคับให้แต่งงานกับคนที่พ่อแม่จัดหาให้จึงไม่น่าจะเป็นปัญหาอะไร แต่ถึงกระนั้นก็ตาม กฎหมายก็ยังให้สิทธิที่จะไม่ให้บิดามารดาบังคับข่มเหงน้ำใจของบุตรสาวได้

ตามกฎหมายมรดกนั้น ได้ตรากำหนดสิทธิของบุตรสาวให้มีสิทธิได้รับมรดกไว้ในภาคปกติ กฎหมายมรดกได้ให้แบ่งทรัพย์สินมรดกของผู้ตายที่ไม่มีหนี้กรรมไว้เป็น 2 ภาค คือ ภาคหลวง 1 ภาคบิดามารดา 1 ภาคญาติรวมทั้งบุตร 1 ภาคภริยา 1 กฎหมายมรดกกำหนดสิทธิของบุตรสาวให้มีสิทธิได้รับมรดกเท่าเทียมกับบุตรชาย ซึ่งแสดงให้เห็นว่าบุตรสาวไม่ถูกจำกัดสิทธิในการรับมรดก

2.2 สภาพภาพของภรรยาในครอบครัว

กฎหมายสมัยอยุธยาได้กำหนดสิทธิ และหน้าที่ของภรรยาในครอบครัวไว้อย่างละเอียด ในกฎหมายหลายลักษณะ ได้ลำดับชั้นของภรรยาชนิดต่าง ๆ ในครอบครัวไว้เพื่อกำหนดสิทธิและหน้าที่ของภรรยาไว้ดังนี้

2.2.1 กฎหมายลักษณะผัวเมีย ได้ลำดับชั้นภรรยาไว้ในลักษณะผัวเมียบท ก. และบทที่ 72 ไว้คือ เมียกลางเมืองหรือภรรยาหลวงเป็นภรรยาที่พ่อแม่จัดหาให้ เมียกลางนอกหรืออนุภรรยา และเมียกลางทาสหรือทาสภรรยา ซึ่งเป็นหญิงที่มีความทุกข์ยากแล้วช่วยเหลือได้เอามาเป็นภรรยา จุดประสงค์ก็เพื่อปรับไหมชายชู้ ผู้ใดทำชู้กับเมียคนอื่นจะถูกปรับไหมตามความสำคัญมากน้อยของชนิดของภรรยา ใครทำชู้กับเมียหลวงหรือเมียกลางเมืองจะถูกปรับไหมมากที่สุดและทำชู้กับเมียกลางทาสถูกปรับไหมน้อยที่สุด กฎหมายบทนี้แสดงให้เห็นความสำคัญของภรรยาหลวงที่มีสภาพสูงกว่าภรรยาอื่น ๆ

2.2.2 กฎหมายลักษณะกัณฑ์ ได้บัญญัติให้เมียชั้นหมากหลวงมีความสามารถกัณฑ์ได้ ถ้าเจ้าหนี้ไม่บอกให้สามีรู้ ต้องคืนเงินต้นแก่เจ้าหนี้ ถ้าเจ้าหนี้บอกให้สามีรู้ต้องเสียดอกเบี้ยแก่เจ้าหนี้ด้วย ถ้าสามีรู้เห็น เรื่องหนี้กับภรรยาชั้นหมากหลวงจะต้องคืน เจ้าหนี้ทั้งต้นทั้งดอกเบี้ย ส่วนในลักษณะกัณฑ์เอกบทหนึ่งจะไม่ให้สิทธิแก่ภรยาน้อย ไปกัณฑ์ชั้นคนอื่น โดยที่เจ้าหนี้ไม่บอกให้สามีรู้ ภรรยาชั้นหมากหลวงหรือเมียหลวงมีสิทธิดีกว่าภรยาน้อยตามกฎหมายลักษณะกัณฑ์ แสดงว่ากฎหมายให้สิทธิแก่ภรรยาหลวงในเรื่องนี้มากกว่าภรยาระดับอื่น

2.2.3 ลำดับชั้นภรรยาในลักษณะมรดก บทที่ 5 กำหนดสิทธิของภรรยาชนิดต่าง ๆ ที่สามารถรับมรดกของสามีไว้ดังนี้คือ

- ก. ภรรยาอันทรงพระกรุณาพระราชทานมีสิทธิได้รับมรดกสามส่วนทั้ง
- ข. ภรรยาอันสู่ขอมิชนหมากบิดามารดายกให้ มีสิทธิในมรดกได้รับมรดก

สามส่วน

ค. นานาภรรยาหรืออนุภรรยา มีสิทธิได้รับมรดกสองส่วนถึง

2.2.4 กฎหมายลักษณะศักดินา กำหนดสิทธิของภรรยาข้าราชการให้มีสิทธิถือศักดินาตามความสำคัญของฐานะของภรรยาแต่ละคนได้ดังนี้

ก. ภรรยาพระราชทานหรือภรรยาหลวง ถือศักดินากึ่งนาสามี่ตามบรรดาศักดิ์

ข. อนุภรรยาถือศักดินากึ่งภรรยาหลวง

จากกฎหมายดังกล่าวเกี่ยวกับครอบครัวสมัยอยุธยา จะเห็นได้ว่าสังคมกำหนดสิทธิและหน้าที่ของภรรยาชนิดต่าง ๆ ไว้ตามความสำคัญมากน้อยตามประเภทของภรรยา โดยได้บัญญัติสิทธิและหน้าที่ของภรรยาหลวงไว้เหนือภรรยาคนอื่น ๆ ให้สิทธิแก่ภรรยาหลวงเหนือภรรยาอื่นเพื่อป้องกันไม่ให้เกิดความแตกแยกภายในครอบครัว ภรรยาคนอื่นจะต้องอยู่ในฐานะที่ต่ำกว่าภรรยาหลวงที่มีสิทธิและหน้าที่สำคัญในครอบครัวผู้เดียว นอกจากนี้ กฎหมายลักษณะพัวเมียยังได้กำหนดหน้าที่ของภรรยาที่มีหน้าที่เคารพเชื้อพึงสามี่ เพราะเมื่อแต่งงานแล้วภรรยาต้องอยู่ในอำนาจของสามี่ตามกฎหมายลักษณะพัวเมียบทที่ 79 แต่ถ้าภรรยาทำผิดสามี่สามารถทำโทษโบยตีภรรยาได้โดยไม่มีควมผิด ถ้าภรรยาต่าสามี่ ต้องเอาข้าวตอกดอกไม้ไปขอโทษสามี่ จะเห็นว่า การกำหนดโทษสตรีผู้เป็นภรรยาเช่นนี้ทำให้สถานภาพของหญิงต่ำมาก เพราะทำให้สตรีต้องคอยปรนนิบัติประจบประแจง คอยปรนนิบัติสามี่ อยู่ใต้อำนาจสามี่ และต้องเคารพสามี่ประหนึ่งเทพเจ้า

หน้าที่สำคัญของภรรยาคือต้องไม่ประพฤตินอกใจสามี่ไปมีชู้ ตามกฎหมายลักษณะพัวเมียและกฎหมายลักษณะอื่นหลายบทได้กำหนดโทษหญิงมีชู้ไว้มากมาย ถึงกับให้อำนาจสามี่ฆ่าภรรยาได้ ถ้าภรรยา มีชู้ ในกฎหมายลักษณะพัวเมียมากกว่า 50 บท ในจำนวน 134 บท ได้กำหนดบทลงโทษไว้มากมายสำหรับหญิงมีชู้ และกำหนดโทษของชายชู้ไว้อีกด้วย นับว่ากฎหมายครั้งกรุงศรีอยุธยาเห็นว่าหญิงมีชู้มีความผิดร้ายแรง จึงได้กำหนดบทลงโทษไว้มากมายในกฎหมายแต่ละบท

นอกจากนี้ กฎหมายหลายลักษณะที่เกี่ยวข้องกับครอบครัวยังได้บัญญัติสิทธิของภรรยาไว้ ซึ่งสามารถนำมาศึกษาได้ในบางเรื่องดังต่อไปนี้

1. ทรัพย์สินระหว่างสามีภรรยา

กฎหมายลักษณะฉ้อฉลได้บัญญัติไว้ถึงลักษณะทรัพย์สินระหว่างสามีภรรยาไว้ดังนี้

สินเดิม หมายถึงทรัพย์สินของสามีภรรยาที่มีมาก่อนเวลาสมรส เมื่อมาสมรสกันจะต้องมาบริดลกัน สินเดิมได้แก่ ทรัพย์สิน เช่น ทุน เรือเหาะ หรือทรัพย์สินอื่นที่ฝ่ายใดมีมาก่อนสมรสถือว่าเป็นสินเดิมของภรรยาทั้งสิ้น

2. สิทธิของภรรยาในทรัพย์สินระหว่างสามีและภรรยา

การปกครองทรัพย์สินระหว่างสามีภรรยาแม้ว่ากฎหมายจะไม่ได้กำหนดไว้ว่า ผู้ใดเป็นผู้ปกครองทรัพย์สินก็ตาม ในเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างสามีภรรยา สามีมีอำนาจเหนือภรรยาเป็นผู้เลี้ยงดูภรรยา สามีจึงเป็นผู้มีสิทธิปกครองทรัพย์สินระหว่างสามีภรรยาทั้งหมด ภรรยาไม่มีสิทธิเหนือทรัพย์สินในครอบครัวแต่อย่างใด ในขณะที่ยังอยู่ร่วมกันเป็นสามีภรรยาอยู่ แต่อย่างไรก็ดี กฎหมายยังให้สิทธิภรรยาไว้บ้างเมื่อหย่าร้างกัน สิทธิของภรรยาในทรัพย์สินระหว่างสามีภรรยาเมื่อหย่าขาดจากกันแล้วดังที่ได้เสนอไว้ในตารางที่ 2 จะเห็นว่าภรรยามีสิทธิน้อยกว่าสามีตามกฎหมายลักษณะฉ้อฉลและกฎหมายลักษณะมรดก ซึ่งแบ่งกรรมสิทธิในทรัพย์สินระหว่างสามีภรรยาตามหลักการที่ว่า "ชายหาหญิงคอน" ผู้ชายในฐานะที่เป็นหัวหน้าครอบครัวเป็นผู้รักษาทรัพย์สินนั้นมีสิทธิดีกว่าหญิง เมื่อหย่าขาดจากกัน หญิงจึงมีสิทธิในทรัพย์สินระหว่างสามีภรณยาน้อยกว่าสามีด้วย

กฎหมายลักษณะฉ้อฉลได้กำหนดช้อยกเว้นในเรื่องการแบ่งทรัพย์สินเมื่อหย่าขาดจากกันไว้ในกฎหมายหลายบท ดังสามารถสรุปได้ดังนี้

ก. ถ้าชายสามียกย้ายทรัพย์สินและทิ้งภรรยาไว้พันกำหนด ชายแก่ตั้งจับไล่หญิง
ผู้เป็นภรรยาแล้วเก็บทรัพย์สินไว้แต่ผู้เดียว เมื่อหย่าขาดจากกัน ให้แบ่งสินสมรสกันคนละครึ่ง

ข. สามีไปมีภรรยาคนใหม่มาแล้วพาลโกรธเมียเก่า จะหย่าขาดกัน ให้แบ่งสิน
สมรสกันคนละครึ่งตามกฎหมายลักษณะพัวเมียบทที่ 70

ค. ในกรณีอื่นไม่ว่ากรณีใดที่ชายทำทุจริตต่อหญิงในเรื่องทรัพย์สินสมบัติ จะไม่แบ่ง
สินสมรสตามลักษณะชายหาหญิงคน

ง. ถ้าหญิงมีชู้ หญิง ไม่มีสิทธิในทรัพย์สินเลยเมื่อหย่าขาดจากกัน

จะเห็นว่าแม้กฎหมายจะมีข้อบัญญัติไว้แต่ตามหลักการกฎหมายแล้ว กฎหมาย
ลักษณะพัวเมียสามีมีสิทธิในทรัพย์สินระหว่างสามีภรณามากกว่า ในฐานะที่สามีเป็นผู้ให้ความคุ้ม-
ครองรักษาภรรยา สามีจึงมีสิทธิดีกว่าภรรยา

3. สิทธิในการขอหย่าร้าง

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ตารางที่ 2

สิทธิของภรรยาในทรัพย์สินระหว่างสามีภรรยาเมื่อหย่าร้างกัน

ชนิดของทรัพย์สิน	ภรรยาที่มีสิทธิ	ภรรยาไม่มีสิทธิ	หมายเหตุ
สินเดิม	ภรรยาที่มีสิทธิ	-	สินเดิมทั้งสองฝ่ายต่างฝ่ายต่างเรียกคืนไป
สินที่มาร่วมกัน	ภรรยาที่มีสิทธิตามส่วน	-	<p>ให้แบ่งสินที่มาร่วมกัน 3 ส่วน คือ</p> <ol style="list-style-type: none"> ถ้ามีสินเดิมทั้งสองฝ่ายให้ชายได้ 2 ส่วน ให้หญิงได้ 1 ส่วน ถ้าหญิงมีสินเดิมชายไม่มีสินเดิมให้หญิงได้สองส่วน ชายได้ส่วนหนึ่ง ถ้าชายมีสินเดิมหญิงไม่มีสินเดิม หญิงไม่มีสิทธิได้ส่วนแบ่งในทรัพย์สินที่มาร่วมกัน (ตามกฎหมายลักษณะฉ้อฉล บพที่ 69 และกฎหมายมรดก บพที่ 35)

ครอบครัวสมัยอยุธยาเมื่อหญิงและชายแต่งงานกัน อยู่ร่วมเป็นสามีภรรยากัน เมื่อมีความต้องการจะแยกกันอยู่ ตามกฎหมายก็อนุญาตให้หย่าขาดจากกันได้โดยความสมัครใจของทั้งสองฝ่าย (ตามลักษณะกฎหมายฝวเมียบทที่ 65 และ 67) ในเมื่อสามีหรือภรรยาไม่พอใจจะอยู่ด้วยกันแล้วก็สามารถหย่าขาดจากกันได้ตามกฎหมาย ในปัจจุบันกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ก็ยังคงยึดถือหลักนี้

เนื่องจากสามีมีอำนาจอิสระเหนือภรรยาทุกประการ กฎหมายลักษณะฝวเมียบทให้สิทธิแก่ภรรยา ซึ่งมีสิทธิน้อยอยู่แล้วในครอบครัว ให้มีอำนาจฟ้องหย่าจากสามีได้ถ้าสามีไม่ทำหน้าที่ของสามีให้สมบูรณ์ กรณีดังต่อไปนี้กฎหมายให้สิทธิแก่ภรรยาฟ้องหย่าสามีได้ คือ

1. สามีเลี้ยงภรรยาไม่เป็นธรรม ภรรยาฟ้องหย่าสามีได้ กฎหมายลักษณะฝวเมียบทหลายบทได้กำหนดไว้ว่าการที่สามีเลี้ยงภรรยาไม่เป็นธรรม หมายถึง สามีคิดเอาใจออกนอกใจภรรยา แล้วเลี้ยงภรรยาอย่างไม่เป็นธรรม สามียกย้ายทรัพย์ไปไว้แก่บิดามารดาญาติพี่น้องตน นอกจากนี้ ยังมีการกระทำอื่น ๆ อีกที่กฎหมายลักษณะฝวเมียบทได้ระบุไว้ว่าเป็นการเลี้ยงภรรยาไม่เป็นธรรม ในกฎหมายอีกหลายบทให้ภรรยาฟ้องหย่าสามีได้
2. หญิงไปค้าขายแล้วได้ภรรยาใหม่มา แล้วทำให้ภรรยาเดิมโกรธ ภรรยาเดิมฟ้องหย่าได้
3. หญิงเป็นภรรยาชายโดยถูกล่อลวง ถ้าหญิงนั้นยังไม่มีบุตร หญิงฟ้องหย่าได้
4. ชายไม่ยำเกรงบิดามารดาพี่น้องหญิง หญิงฟ้องหย่าได้
5. ชายทำผิดทัณฑ์บนหญิงฟ้องหย่าได้
6. ชายเป็นโจร หญิงฟ้องหย่าได้

นอกจากนี้ กฎหมายลักษณะฝวเมียบทยังมีบัญญัติสิทธิให้ภรรยาฟ้องหย่าสามีได้หลายบทอย่างละเอียดพิสดารมากมาย ทั้งนี้เพราะเป็นการป้องกันไม่ให้สามีใช้อำนาจบังคับควบคุมภรรยา มากจนเกินไปเป็นการให้อำนาจภรรยาได้คานอำนาจสามี ส่วนสามีนั้น เหตุที่กฎหมายไม่ได้บัญญัติสิทธิในเรื่องนี้ไว้เพราะสามีมีอำนาจในครอบครัวเหนือภรรยาอยู่แล้ว สามีสามารถกระทำการใดๆ

ได้ เพราะอำนาจอยู่ในมือ ส่วนภรรยาเป็นผู้ไม่มีสิทธิอำนาจเลย กฎหมายจึงให้สิทธิไว้เพื่อป้องกันสามีใช้อำนาจข่มเหงภรรยาจนเกินไป

อย่างไรก็ดี ตามกฎหมายลักษณะทาสสมัยอยุธยาได้กำหนดสภาพของภรรยาไว้ต่ำมาก กล่าวคือให้อำนาจแก่สามีชายภรรยาได้เมื่อยากจนลง ในกฎหมายลักษณะทาสหลายบททำให้ภรรยาเป็นเสมือนทรัพย์สินในครอบครัว สามีจะขายทรัพย์สินนั้นเสียเมื่อไรก็ได้เท่าที่ต้องการ

นอกจากกฎหมายลักษณะทาสที่แสดงถึงสภาพของหญิงไว้ต่ำมาแล้ว ยังมีกฎหมายที่แสดงถึงความสัมพันธ์ในครอบครัว เช่น กรณีที่สามีและภรรยาไม่อยู่ด้วยกัน เนื่องจากเหตุต่าง ๆ ภรรยาจะต้องคอยสามีภายในระยะเวลาต่าง ๆ ที่กฎหมายกำหนด ถ้าสามีไปดินแดนไกล เช่น จีน ภรรยาต้องคอย 3 ปี หรือ ถ้าไปในราชการตามพระราชโองการ ภรรยาต้องคอยสามีตลอดชีวิต ส่วนการที่สามีทิ้งภรรยาไปเฉย ๆ หญิงจะคอยได้ในกำหนดเวลาที่เป็นสัดส่วนกับระยะทาง เช่น ระยะทาง 1 วัน คอยได้ 3 เดือน 3 วัน คอยได้ 6 เดือน หากพ้นระยะที่กำหนดแล้ว หญิงมีสิทธิส่งทูลสินสอดชั้นหมากและสินเดิมให้ชาย ชายจะรับหรือไม่ถือว่าขาดจากผิวเมียกัน ถ้าหญิงไม่ส่งทูลสินสอดชั้นหมากและสินเดิมให้ชาย ถือว่าหญิงนั้นยังไม่ขาดจากผิวเมียกัน ถ้าหญิงมีสามีใหม่ถือว่ามิชู้ ในกรณีที่สามีภรรยามีบุตรด้วยกัน หญิงไม่ต้องส่งสินสอดและชั้นหมากให้แก่ชาย ส่งแต่ทูลและสินเดิมให้ชายก็ถือว่าขาดจากผิวเมียกัน ในกรณีที่ชายโกรธภรรยาเก็บทรัพย์สินลงเรือนไปไม่กลับมาเป็นเวลาจนถึง 8 - 11 เดือน หญิงเอาสินสอดชั้นหมากและทูลทรัพย์สินส่งคืนพ่อแม่ชายรับรู้ด้วยแล้วถือว่า ชายหญิงนั้นขาดจากการเป็นผิวเมียกัน แต่หากชายโกรธภรรยาเพียงชั่วแล่นกลับมาหาภรรยาใน 8 - 11 เดือน และให้ทรัพย์สินของเยี่ยมเยือน ถ้าหญิงกลับปลักใส่ไล่ส่งสามี ท่านว่าหญิงนั้นทุจริตนอกใจสามี หากกรณีที่ชายโกรธภรรยาเก็บสินเดิมและทรัพย์สินส่งของลงเรือนแล้วเอามีดพร้าขวานฟันเสา เรือนของหญิงเสีย ถือว่าขาดจากผิวเมียกันนับแต่ชายจากไปวันเดียว หญิงไม่ต้องส่งชั้นหมากคืน จะมีสามีใหม่ก็หาโทษมิได้ อย่างไรก็ตาม ถ้าชายเพียงแต่ออกจากเรือนหญิงไป มิได้เก็บทรัพย์สินของไปด้วยท่านว่าชายยังรักหญิงอยู่ ถ้าหญิงนอกใจสมรสใหม่ ให้ปรับชายชู้ฐานะผิดเมียท่าน ถ้าพ่อแม่พี่น้องของหญิงยินยอมพร้อมใจด้วย ให้ปรับฐานะชู้ก็แล้ว เพราะภรรยาที่สามีทิ้งไปแต่ยังไม่ได้หย่าขาดจากกันถือเป็นเมียร้าง กฎหมายลักษณะ

ผิวเมียให้ความคุ้มครองว่าชายใดไปทำชู้กับเมียร้างจะถูกปรับ โทษ เป็นสินไหมครั้งหนึ่งของการ-
เป็นชู้กับเมียซึ่งสามีมิได้ละทิ้ง ไปไหน ส่วนเมียร้างที่ทำชู้จะถูกลงโทษ โดยการนำตัวออกประจานที่
สาธารณะ¹

กล่าวโดยสรุป จากกฎหมายเกี่ยวกับครอบครัวอยุธยา จะเห็นว่ากฎหมายไม่ได้ให้
ความยุติธรรมและความเสมอภาคแก่หญิงเลย กฎหมายเพียงแต่กำหนดหน้าที่และภาระของภรรยา
ในครอบครัวไว้เท่านั้น ส่วนสิทธิแทบจะไม่มีเลย ในเมื่อกฎหมายไม่ให้สิทธิแก่ภรรยาไว้ในครอบ-
ครัว เพื่อไม่ให้สามีใช้อำนาจเหนือภรรยามากเกินไป ในกรณีที่สามีเลี้ยงดูภรรยาไม่สมฐานะแล้ว
ภรรยามีสิทธิขอหย่าร้างได้ กฎหมายครั้งอยุธยาก็ยังให้สิทธิภรรยามีส่วนในทรัพย์สินระหว่างสามี
ภรรยาอยู่บ้างตามส่วนที่ตนมีอยู่ แม้ว่าจะมีสิทธิน้อยกว่าสามีก็ตาม กฎหมายก็ยังเห็นความสำคัญ
ของภรรยาอยู่บ้าง

2.3 สถานภาพของมารดาตามกฎหมายในครอบครัว

กฎหมายลักษณะเกี่ยวกับครอบครัวสมัยอยุธยากำหนดสิทธิและหน้าที่ของมารดาไว้น้อย
มากเช่นเดียวกับบุตรสาว กฎหมายลักษณะผิวเมียหลายบทกำหนดให้มารดามีหน้าที่ปกครองดูแล
บุตรธิดาเช่นเดียวกับบิดา แสดงถึงการยกย่องสตรีที่เป็นมารดาในครอบครัว บุตรธิดาจะต้องให้
ความเคารพยกย่องมารดาเท่ากับบิดาเช่นเดียวกับครอบครัวสมัยสุโขทัย

¹ สภาสตรีแห่งชาติ, สตรีไทย (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิทยากร, 2519),

มารดามีสิทธิได้รับมรดกตามกฎหมายลักษณะมรดกในภาคบิดามารดา สตรีในฐานะที่เป็นมารดาของผู้ตายนั้น กฎหมายถือว่าเป็นผู้มีอุปการะคุณ แม้มบุตรจะแยกครอบครัวออกไปแต่งงานแล้ว เมื่อบุตรชายตายลง มรดกของบุตรก็ต้องแบ่งให้มารดาด้วย

สิทธิและหน้าที่ของมารดาในครอบครัวจึงเรียกได้ว่ามีสิทธิและหน้าที่เทียบเท่าบิดา สตรีที่เป็นมารดามีสิทธิและหน้าที่ในครอบครัวดีกว่าสตรีที่เป็นบุตรสาวและภรรยา ตามกฎหมายลักษณะที่เกี่ยวกับครอบครัวสมัยอยุธยา

3. บทบาทและสถานภาพทางสังคมของสตรีอยุธยา

สถานภาพและบทบาทของสตรีทางสังคมไม่ว่าจะเป็นบทบาททางการศึกษา และการประกอบอาชีพ โดยทั่วไปมีลักษณะคล้ายสตรีในสมัยสุโขทัยเป็นอย่างมาก ไม่มีการเปลี่ยนแปลงในสถานภาพและบทบาททางสังคมแต่อย่างใด สตรีอยุธยายังคงดำรงชีวิตในสังคมตามแบบวิถีทางของสตรีสมัยสุโขทัย ซึ่งจะแยกศึกษาได้ ดังนี้

3.1 บทบาทและสถานภาพทางการศึกษา

การศึกษาของสตรีไทยสมัยอยุธยามีลักษณะที่คล้ายคลึงกับสมัยสุโขทัย คือสตรีไม่มีโอกาสเข้ารับการศึกษานในวัดทางพุทธศาสนาเหมือนผู้ชาย โดยผู้ใหญ่ซึ่งมักไม่สนับสนุนให้เด็กหญิงทั่วไปเรียนหนังสือ จะให้แต่เรียนรู้ในวิชาการประกอบอาชีพเกษตรกรรมจากครอบครัวเป็นส่วนใหญ่ และเรียนรู้เฉพาะการบ้านการเรือน เย็บปักถักร้อย ทอผ้า เป็นการศึกษาจากตัวอย่างการกระทำเพื่อให้ปฏิบัติได้จริงเท่ากับเป็นการเตรียมพร้อม เพื่อออกไปเป็นแม่บ้านที่ดีของสามี เป็นแม่ที่ดีของลูก

3.2 บทบาทและสภาพภาพสตรีทางด้านอาชีพ

สตรีในสมัยอยุธยายังคงดำเนินรอยตามสตรีสุโขทัยในด้านการประกอบอาชีพเกษตรกรรม แต่เนื่องจากสมัยอยุธยามีระบบการปกครองที่ชายต้องถูกเกณฑ์ให้ไปรับราชการเป็นระยะเวลายาวนาน ทำให้สตรีสมัยอยุธยาต้องช่วยเหลือตนเองและครอบครัวในระหว่างที่ชายไปเข้าเวรรับราชการในเมืองหลวง สตรีไทยส่วนใหญ่จึงมักทำอาชีพค้าขายเล็ก ๆ น้อย ๆ เพื่อช่วยเหลือครอบครัว หญิงไทยสมัยอยุธยาจึงค้าขายได้เก่งกว่าผู้ชาย¹

4. สภาพภาพของสตรีตามกฎหมายในสังคม

สังคมอยุธยาได้กำหนดสิทธิและหน้าที่ของสตรีทางสังคมไว้ละเอียดมากกว่าสังคมสุโขทัย ดังนี้

กฎหมายกรมตักดีซึ่งตราขึ้นในจุลศักราช 955 มาตรา 1 ได้บัญญัติกำหนดค่าตัวของสตรีทุกช่วงอายุไว้ให้มีค่าต่ำกว่าชาย เช่น ถ้าชายอายุ 1-2 ขวบ จะมีค่าตัว 4 ตำลึง ในขณะที่หญิงจะมีค่าเพียง 3 ตำลึง เป็นต้น สังคมอยุธยาได้กำหนดค่าของคนในสังคมไว้อย่างเป็นทางการ สังคมกำหนดค่าให้ผู้ชายมีค่าตัวสูงกว่าและมีความสำคัญมากกว่าหญิง ซึ่งถือว่าจะต้องเป็นผู้ที่ได้รับความคุ้มครองจากสังคมมากกว่าผู้ชาย ค่าตัวของหญิงจึงต่ำกว่าชาย

¹ พระบริหารเกษธานี, พงศาวดารชาติไทย (พระนคร : ประจักษ์วิทยา, 2508),

ในพระอัยการบานแพนง ซึ่งเป็นกฎหมายบังคับให้ทำทะเบียนหางว่าวไพร่ไว้ใช้ในราชการกำหนดให้แก่แต่ละคนสังกัดหมู่ สังกัดกรม มีบัญชีสำมะโนครัวและระบบเลขตามพระอัยการบานแพนง จะเห็นว่ากฎหมายได้กำหนดให้สตรีอยุธยา เข้าอยู่ในสังกัดเป็นทหารเพื่อประโยชน์ในการแบ่งลูกที่เกิดมาในฐานะที่สตรีเป็นพลเมืองอยุธยาคนหนึ่ง แม้ว่าตามหลักฐานจะไม่ปรากฏว่ามีสตรีคนใด เข้ารับราชการเป็นทหารสมัยอยุธยาเลยก็ตาม ตามกฎหมายอยุธยาแล้วสตรีสามารถเข้ารับราชการได้เหมือนผู้ชาย นับว่ากฎหมายสมัยอยุธยาก็ไม่ได้กีดกันให้สตรีเข้ารับราชการในตอนปลายสมัยอยุธยา เมื่อพม่าตีกรุงศรีอยุธยาแตก สตรีไทยก็ต้องแปลงตัวเป็นผู้ชายเพื่อสู้รบกับพม่า และหลบหนีทหารพม่าด้วย

ในแผ่นดินสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ได้ทรงตราบัญญัติห้ามหญิงไทยแต่งงานกับชาวต่างชาติ เว้นแต่พวกมอญ ซึ่งตามกฎหมายนี้ถือว่าเป็นบุคคลในสังคมเดียวกัน ตามกฎหมายฉบับนี้ จะเห็นว่าสตรีไทยสมัยอยุธยาถูกจำกัดสิทธิไว้ เพราะถ้าแต่งงานกับคนที่กฎหมายถือว่าเป็นคนต่างด้าวแล้ว จะถือว่าเป็นการผิดกฎหมาย

ตามกฎหมายทางสังคมของราชอาณาจักรอยุธยาตั้งกล่าวข้างต้น นับว่าสตรีสมัยอยุธยา ยังถูกจำกัดสิทธิไว้หลายประการ เช่น ถูกห้ามแต่งงานกับคนต่างด้าว ถูกกำหนดค่าตัวที่ต่ำกว่าชาย เป็นต้น¹

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹บุญเดิม ไพเราะ, "สถานภาพและบทบาทของสตรีในสังคมไทย", หน้า 72-73

บทบาทและสถานภาพของสตรีสมัยรัตนโกสินทร์

เมื่อกรุงศรีอยุธยาได้เสียแก่พม่าในปี พ.ศ. 2310 สมเด็จพระเจ้าตากสินได้ทรงกอบกู้ชาติไทยให้เป็นอิสระจากพม่า และได้ย้ายเมืองหลวงมายังกรุงธนบุรี รวมเวลาที่สมเด็จพระเจ้าตากสิน หรือพระเจ้ากรุงธนบุรีมีพระราชครองราชสมบัติเป็นเวลา 15 ปี โดยในสมัยนั้นเป็นสมัยที่บ้านเมืองกำลังอยู่ในภาวะบ้านแตก ระส่ำระสายเนื่องมาจากภัยสงคราม พระมหากษัตริย์ในสมัยนั้นก็ทรงห่วงวุ่นวายอยู่กับการทำศึกสงคราม แม้แต่ปลายรัชสมัยก็มีเหตุการณ์วุ่นวาย คือ มีผู้คิดกบฏและทำให้พระเจ้าตากสินถูกถอดจากราชสมบัติ และถูกปลงพระชนม์ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกได้ครองราชสมบัติสืบต่อมา และได้ย้ายเมืองหลวงจากกรุงธนบุรีมายังกรุงรัตนโกสินทร์ในปี พ.ศ. 2325 จนกระทั่งปัจจุบัน

ด้วยเหตุดังกล่าว ในการศึกษาเรื่องบทบาทและสถานภาพของสตรีสมัยกรุงธนบุรีจึงไม่มีการกล่าวถึง เนื่องจากเป็นรัชสมัยที่สั้น ประกอบกับพระเจ้าตากสินทรงเป็นคนในสมัยกรุงศรีอยุธยา จึงทรงรับเอาขนบธรรมเนียมสังคมอยุธยามาใช้เป็นส่วนใหญ่ ฉะนั้น ในตอนนี้จะจึงได้กล่าวเฉพาะสิ่งที่เปลี่ยนแปลงไปสำหรับบทบาทและสถานภาพของสตรีในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นนี้เท่านั้น

สภาพสังคมทั่วไป

สังคมสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เป็นสังคมที่ได้รับอิทธิพลจากสังคมอยุธยาโดยสิ้นเชิง เมื่อกรุงศรีอยุธยาแตก พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งทรงเคยเป็นขุนนางเก่าครั้งกรุงศรีอยุธยา ก็ทรงรับเอาวัฒนธรรมการปกครอง ขนบธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ ครั้งสมัยอยุธยามาใช้ด้วย

ทางด้านกฎหมาย รัชกาลที่ 1 ได้ทรงรวบรวมกฎหมายเก่าครั้งสมัยกรุงศรีอยุธยา มา รวมกันเรียกว่า "กฎหมายตราสามดวง" เพราะเมื่อพม่าตีกรุงศรีอยุธยาแตก ในปี พ.ศ. 2310 ปรากฏว่าพระราชกำหนดกฎหมายถูกไฟเผาเป็นเถ้าถ่านเป็นอันมาก ประมาณกันว่าเหลืออยู่เพียง หนึ่งในสิบเท่านั้น จนเวลาล่วงเลยมาถึง 40 ปีเศษ จึงได้มีการชำระพระราชกำหนดกฎหมาย ใหม่ เหตุที่ได้ล่วงเลยมาช้านานเช่นนั้นก็เพราะในยุคนั้น คือ ยุครัตนโกสินทร์ตอนต้น มีการทำสงครามรบพุ่งกับพม่าอยู่เสมอ ในปี พ.ศ. 2348 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้มีพระบรมราชโองการตรัสให้คณะอาลักษณ์ ลูกขุน และราชบัณฑิต รวม 11 นาย ชำระพระราชกำหนด บทพระอัยการตั้งแต่พระชนมศาสตร์ไป โดยจัดเป็นหมวดเป็นเหล่าและปรับปรุงตัวบทกฎหมายให้ ต้องตามครรลองแห่งความยุติธรรม กฎหมายที่สังคายนาใหม่เรียกกันทั่วไปว่า "กฎหมายตราสามดวง" อันเป็นประมวลกฎหมายของแผ่นดินที่ปรับปรุงแก้ไขกฎหมายดั้งเดิมใหม่ให้รัดกุม เทียบธรรม และเป็นกฎหมายในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ที่กำหนดบทบาทและสถานภาพของสตรีในสังคมรัตนโกสินทร์ ให้เหมือนกับสถานภาพและบทบาทสตรีในสังคมอยุธยาอย่างสิ้นเชิง

ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งถือเป็นจุดเริ่มต้นแห่งยุคใหม่ใน ประวัติศาสตร์ไทย เริ่มต้นตัวติดต่อกับต่างประเทศมากขึ้นอีกวาระหนึ่ง หลังจากที่ได้ปิดประเทศ เลิกติดต่อกับประเทศทางตะวันตกครั้งสมัยกรุงศรีอยุธยา อันเนื่องมาจากความไม่สงบเรียบร้อย ภายใน และการทำสงครามรบพุ่งกับพม่าติดต่อกันมานาน สมัยรัชกาลที่ 4 ได้เริ่มติดต่อกับต่างประเทศ มีการตราพระราชกำหนดกฎหมายขึ้นจำนวนมากมายถึง 500 ฉบับเศษ ในรัชกาลนี้พบว่าสตรีมีสถานภาพสูงขึ้นมาก¹ นอกจากระบอบการปกครอง ขนบธรรมเนียมประเพณี และวัฒนธรรมสมัยกรุงรัตนโกสินทร์จะมีลักษณะเหมือนกับสมัยอยุธยาแล้ว สภาพแวดล้อมทางสังคมลักษณะ

¹ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช, ประเพณีปรากฏและคำอภิปรายของ ม.ร.ว. เสนีย์

งานอาชีพเกษตรกรรมของชาวรัตนโกสินทร์มีลักษณะคล้ายกับชาวอยุธยาด้วย จึงเรียกได้ว่า คน
ในสังคมอยุธยาและคนในสังคมรัตนโกสินทร์มีความสัมพันธ์ต่อเนื่องกันมากที่สุด แบบการดำเนิน
ชีวิตของคนในสมัยรัตนโกสินทร์ก็เหมือนกับคนในสมัยอยุธยา

ด้วยเหตุผลข้างต้น การศึกษาเรื่องสถานภาพและบทบาทของสตรีสมัยรัตนโกสินทร์จึง
ได้ทำการศึกษาเฉพาะด้านที่เปลี่ยนแปลงเท่านั้น

1. บทบาทและสถานภาพของสตรีในครอบครัวสมัยรัตนโกสินทร์

บทบาทของสตรีในครอบครัวสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นจนถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจอม-
เกล้าเจ้าอยู่หัว แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ยังคงดำเนินชีวิตตามแบบวัฒนธรรมที่สืบทอดมาในสมัยอยุธยา

ในสมัยรัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ได้มีการเปลี่ยนแปลงสถานภาพและบทบาท
ของสตรีในฐานะที่เป็นบุตรสาว โดยอ้าแดงเหมือนซึ่งเป็นบุตรของนายเกิดและอ้าแดงหนุ่มแห่ง
บ้านบางเมือง แขวงจังหวัดนนทบุรี ได้ทำฎีกายื่นเรื่องราวขอความเป็นธรรมขึ้น ทำให้ฐานะของ
สตรีไทย โดยเฉพาะที่เป็นบุตรสาวในครอบครัวมีฐานะที่ต่ำชั้น กล่าวคือ บุตรสาวมีสิทธิเลือกคู่ครอง
ได้ตามใจชอบเมื่ออายุได้ 20 ปีขึ้นไป บิดามารดาไม่มีสิทธิบังคับให้บุตรสาวแต่งงานกับชายใดได้
ตามใจชอบอีกต่อไป บุตรสาวในครอบครัวรัตนโกสินทร์พยายามเข้าไปเปลี่ยนแปลงบทบาทและ
สถานภาพของตนเองในครอบครัว โดยเปลี่ยนแปลงประเพณีและระบอบกฎหมายเสียใหม่ไม่ให้ถูก
บังคับกดขี่จากบิดามารดาอีกต่อไป

การเปลี่ยนแปลงบทบาทและสถานภาพของบุตรสาวครอบครัวสมัยรัตนโกสินทร์เกิดจาก
ความพยายามต่อสู้เพื่อล้มเลิกประเพณีเก่าที่ให้อำนาจของบิดามารดาต่อบุตรสาวมากเกินไป ผลมี
ใช้เฉพาะบุตรสาวครอบครัวชนธรรมดากว้ไปเท่านั้น ส่วนบุตรสาวในครอบครัวชั้นสูงสมัยรัตนโก-
สินทร์ยังคงต้องมีบทบาทดำเนินรอยตามระเบียบประเพณีและกฎหมายเก่าของไทย เนื่องจาก
เหตุผลเพื่อรักษาวงศ์ตระกูลของตนเองเท่านั้น

บทบาทของสตรีในครอบครัวสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นจนถึงสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 ดังที่ปรากฏในเอกสาร หนังสือและวรรณคดีสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ไม่ว่าจะเป็นบทบาทของสตรีในฐานะที่เป็นบุตรสาว ภรรยาและมารดานั้น ไม่มีอะไรเปลี่ยนแปลงมากนัก แต่จากวรรณคดีเรื่อง "สี่แผ่นดิน" และจากอัตชีวประวัติคนไทยสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 แสดงให้เห็นว่าสตรีในครอบครัวชั้นสูงและครอบครัวสามัญทั่วไป เริ่มจะมีการเปลี่ยนแปลงไปบ้าง กล่าวคือ บุตรสาวจะต้องเข้าเรียนหนังสือในชั้นประถมศึกษาภาคบังคับ ซึ่งมีพระราชบัญญัติใช้ในสมัยรัชกาลที่ 6 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อออกจากโรงเรียนก็ต้องมาช่วยบิดามารดาทำงานบ้าน บุตรสาวครอบครัวชั้นสูงจะต้องศึกษาเล่าเรียนต่อไป ในขณะที่บุตรสาวครอบครัวชนรรมดาต้องออกจากโรงเรียนมาช่วยครอบครัว บุตรสาวคนโตต้องทำหน้าที่ดูแลเลี้ยงดูน้องที่ยังเล็ก ภรรยาก็ต้องทำหน้าที่ดูแลบ้านเรือนให้เรียบร้อย ทำหน้าที่เป็นแม่บ้านให้ดีที่สุด เมื่ออยู่ในฐานะมารดาสตรีจะต้องทำหน้าที่เป็นผู้นำครอบครัว โดยเฉพาะอย่างยิ่งถ้าสามีตายลง สตรีที่เป็นหม้ายและเป็นแม่ของลูกที่ยังเล็ก จะต้องเป็นผู้นำครอบครัวในทุกทาง ต้องทำงานบ้านทุกอย่างเพื่อเลี้ยงดูบุตรธิดาให้ได้รับการศึกษาให้สมกับฐานะของตนเป็นประการสำคัญ การเปลี่ยนแปลงบทบาทสตรีในครอบครัวนั้น โดยเฉพาะเฉพาะบทบาทของบุตรสาวครอบครัวชนรรมดาจะต้องเข้ารับการศึกษานในโรงเรียน ส่วนภรรยาจะต้องเข้าช่วยเหลือครอบครัวทำงานอาชีพนอกบ้านมากขึ้น และมารดาจะต้องเป็นผู้นำครอบครัวร่วมกับบิดา

2. สถานภาพของสตรีตามกฎหมายครอบครัว ในสมัยรัตนโกสินทร์

ขณะที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้ทรงจัดให้มีการชำระกฎหมายเก่าจัดทำเป็นประมวลกฎหมายนั้น กฎหมายลักษณะพัวเมียซึ่งเป็นกฎหมายที่สะท้อนให้เห็นถึงฐานะสตรีก็ได้รับการชำระปรับปรุงใหม่เช่นกัน โดยในกฎหมายลักษณะพัวเมีย ได้กล่าวถึงฐานะของสตรีไว้ ดังนี้

ก. สตรีจะต้องอยู่ภายใต้การคุ้มครองของผู้อื่นเสมอ เช่น บิดามารดา สามีและญาติ

ข. การได้รับความคุ้มครองจากกฎหมาย หญิงได้รับการคุ้มครองจากกฎหมายไม่เท่ากันตามชนชั้น คือ ราชินีกุลและหญิงสาวชาววังนั้น สามีจะลงโทษรุนแรงไม่ได้ โดยเฉพาะโทษชู้สาว ผู้ใดทำชู้กับหญิงชาววัง จะมีโทษถึงตาย เช่น "อนึ่ง ผู้ใดทำชู้ด้วยแม่พระสนม ให้ฆ่าผู้นั้นเสีย 3 วัน จึงให้ตาย ส่วนหญิงนั้นให้ฆ่าเสียด้วย¹

สำหรับหญิงทั่วไปนั้น กฎหมายยังแบ่งแยกสิทธิระหว่างหญิงที่แต่งงานแล้วและยังไม่ได้แต่งงาน หญิงที่แต่งงานแล้วจะได้รับสิทธิคุ้มครองและมีบทลงโทษมากกว่าหญิงโสด นอกจากนี้ การข่มขืนกระทำชำเราเด็กหญิงที่ยังไม่รู้เดียงสา จะได้รับโทษรุนแรงกว่าการข่มขืนชำเราหญิงสาวหรือหญิงมีสามี ทั้งนี้เพราะถือว่าการข่มขืนเด็กนั้นเป็นการละเมิดศีลธรรมอย่างร้ายแรง ส่วนหญิงหม้ายจะได้รับความคุ้มครองจากกฎหมายน้อยกว่าหญิงที่มีสามี ซึ่งอาจเป็นเพราะสังคมไทยไม่นิยมการหย่าร้างหรือการถูกสามีทิ้ง แม้กรณีที่หญิงเป็นหม้ายเพราะสามีตาย สังคมก็ยังรังเกียจ

ค. หญิงมีสามีตามกฎหมายได้คนเดียว ประเพณีของสังคมไทยตลอดมาถืออย่างเคร่งครัดว่า เกิดเป็นหญิงไม่ควรมีสามีสองคน หญิงที่ถูกชายใดถูกเนื้อต้องตัวแล้ว ก็หมายความว่า จะต้องตกเป็นภรรยาของชายคนนั้น แม้ว่าบิดามารดาของหญิงจะไม่พอใจ ก็จำต้องยกลูกสาวให้ชายที่ลักลอบมาทำชู้ด้วย

ง. สิทธิของหญิงในการสมรส กฎหมายลักษณะพัวเมียะได้ให้ความเป็นธรรมแก่หญิงตามสมควร เช่น กรณีที่ชายหมั้นหญิงไว้แล้วตายลงก่อนสมรส ให้แบ่งสินสอดออกเป็น 2 ส่วน คืนให้ฝ่ายชายส่วนหนึ่ง ให้หญิงส่วนหนึ่ง ถ้าหญิงตาย สินสอดตกเป็นของพ่อแม่หญิงทั้งหมด (พระไอยการพัวเมียะ บทที่ 114)

¹ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1 จุลศักราช 1166 พิมพ์ตามฉบับหลวงตรา 3 ดวง เล่ม

จ. ลักษณะการลักพาหญิง ได้มีกฎหมายหลายบทบัญญัติเกี่ยวกับการล่อลวงลักพาหญิงไว้ ดังนี้ คือ ถ้าชายหญิงรักใคร่กัน ฝ่ายชายไปลู่ขอ พ่อแม่ของหญิงไม่ยอมยกให้ ชายจึงลอบพาหญิงหนีไป แล้วมาขอขมาภายหลัง ถ้าพ่อแม่รับขมายกให้ จึงจะถือว่าหญิงนั้นเป็นภรรยาของชาย ถ้าไม่มาขอขมา พ่อแม่ยังไม่ยกให้ ถือว่าหญิงนั้นยังไม่ได้เป็นภรรยาชายตามกฎหมายเป็นแต่ผู้กันเท่า- นั้น ถ้าพ่อแม่หญิงฟ้องร้อง ชายจะมีความผิด ต้องส่งหญิงคืนและเสียค่ารับด้วย (พระไอยการฝ่า- เมือ บพที่ 121 และ 126) ส่วนกรณีที่พ่อแม่หญิงไม่ชอบฝ่ายชาย ไม่ยอมรับขมาก็ถือว่าหญิงนั้นไม่ มีสิทธิเป็นภรรยาของชายเช่นกัน แสดงว่าชายหญิงที่ลักลอบได้เสียกันโดยไม่ได้รับความยินยอม จากบิดามารดา ยังไม่ถือว่าเป็นสามีภรรยาที่ถูกต้องตามกฎหมาย

ส่วนกรณีที่ชายล่อลวงหญิงไปโดยหญิงไม่สมัครใจ แต่ถ้าชายมาขอขมาต่อพ่อแม่หญิง พ่อ- แม่หญิงไม่ยอมยกให้ และหญิงหนีชายกลับบ้านตน ชายตามมาจุดขี้เอย่างไปอีก ให้ลงโทษชายด้วย การทรมานและปรับไหมแก่หญิง (พระไอยการฝ่าเมือ บพที่ 123) โดยถือว่าหญิงนั้นเป็นสาเหตุให้ เดือดร้อนความเมืองของท่าน ทั้ง ๆ ที่ต้นเหตุอันแท้จริงคือฝ่ายชายก็ตาม

อย่างไรก็ตาม บิดามารดายังคงมีสิทธิในตัวบุตรสาวที่ยังไม่ได้แต่งงาน แต่เมื่อแต่ง- งานโดยบิดามารดายินยอมแล้ว อยู่มาภายหลังคิดจะแยกบุตรสาวคืนมา ท่านว่าจะคืนเอาคืนมิได้ เลย แสดงว่าเมื่อสมรสแล้ว หญิงย่อมอยู่ในอำนาจสิทธิขาดของสามี¹

¹ลำพวรรณ น่วมบุญลือ, สิทธิและหน้าที่ของสตรีตามกฎหมายไทย, ภาควิชาประวัติ-

จากกฎหมายลักษณะพัวเมียดังกล่าวข้างต้นจึงเห็นได้อย่างชัดว่า ฐานะของสตรีในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นนี้ยังคงต่ำอยู่มาก หญิงแทบไม่มีสิทธิอะไรเลย นอกจากจะต้องอยู่ภายใต้อำนาจของพ่อแม่เมื่อยังโสด และเป็นของสามีเมื่อแต่งงานแล้ว แต่ถึงกระนั้นก็ตามฐานะของสตรีตามกฎหมายได้ค่อย ๆ พัฒนาขึ้นมาโดยเริ่มตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยได้มีการตราพระราชกำหนดขึ้นใหม่ประมาณ 500 ฉบับ ที่เกี่ยวกับลักษณะครอบครัวที่สำคัญ คือ การประกาศพระราชบัญญัติลักพาให้สิทธิแก่บุตรสาวที่มีอายุ 20 ปีขึ้นไปให้มีความสามารถเลือกคู่ครองได้ตามความชอบใจของตน เป็นการยกสถานภาพของสตรีในครอบครัวให้สูงขึ้น ส่วนบุตรสาวอายุที่ยังไม่ถึง 20 ปี ยังคงต้องอยู่ในอำนาจอิสระของบิดามารดาตามกฎหมาย ไม่สามารถเลือกคู่ครองได้ตามใจตนเอง ซึ่งได้มีบัญญัติไว้ในกฎหมายลักษณะพัวเมีย นอกจากนี้ตามพระราชบัญญัติฉบับเดียวกันนี้ยังห้ามบิดามารดาขายบุตรเป็นทาสคนอื่น เพื่อขัดดอกเบี้ยถ้าบุตรนั้นไม่ยินยอม นับว่ากฎหมายฉบับนี้ได้ทำให้สถานภาพของบุตรสาวในครอบครัวสูงขึ้น

บุตรสาวที่มีอายุมากกว่า 20 ปี ในครอบครัวสังคมชั้นสูงตามพระราชบัญญัติลักพานี้ได้บัญญัติข้อยกเว้นไว้ในตอนท้าย โดยห้ามใช้บังคับแต่บุตรสาวครอบครัวชั้นสูงที่มีศักดินาสุงกว่า 400 ไร่ขึ้นไป บุตรสาวครอบครัวชั้นสูงคงถูกจำกัดสิทธิต่อไป คือ ต้องอยู่ในอำนาจของบิดามารดาเพื่อรักษาวงศ์ตระกูลไว้ บุตรสาวครอบครัวชั้นสูงต้องผูกพันกับครอบครัวและวงศ์ตระกูลของตน ทำให้มีสิทธิน้อยลง เพราะจะทำตามใจตนเองไม่ได้

พระราชบัญญัติที่สำคัญอีกฉบับหนึ่ง คือ เรื่องพัวชายเมีย เนื่องจากตามกฎหมายและประเพณีเดิม สามีมีสิทธิขายภรรยา แต่ในพระราชบัญญัติฉบับใหม่นี้ ถ้าสามีจะขายภรรยาโดยที่ภรรยาเห็นไม่ใช่ทาส ต้องให้ภรรยาลงลายมือชื่อยินยอม หรือมีพยานรู้เห็นเสียก่อนจึงจะขายได้ ถ้าภรรยาเป็นทาส สามียังมีสิทธิขายได้ โดยต้องมอบสารกรมธรรม์แก่ให้ผู้ซื้อไปด้วย และจะขายในราคาสูงกว่าค่าตัวเดิมไม่ได้

จะเห็นว่า ตามพระราชบัญญัติฉบับนี้ เป็นแต่เพียงการจำกัดสิทธิบางประการของสามีเท่านั้น เพื่อไม่ให้สามีมองเห็นว่าภรรยาเป็นเพียงทรัพย์สิน จะทำอย่างไรกับทรัพย์สินของตนเองก็ได้ โดยไม่ต้องถามความสมัครใจของภรรยาเสียก่อน แต่ถ้าภรรยายินยอม สามียังคงมีอำนาจขายภรรยาให้เป็นทาสคนอื่นได้ เช่นเดิม

นอกจากนี้ยัง ได้มีการแก้ไขระเบียนข้อบังคับสตรีในราชสำนักไปในทางที่อ่อนคลายและให้เสรีภาพมากขึ้น นั่นก็คือ การประกาศพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ข้าราชการฝ่ายในทูลลาออกไปแต่งงานได้ ซึ่งสมัยก่อนสตรีที่ถวายตัวเข้ารับราชการอยู่ในราชสำนักแล้ว ต้องอยู่ไปจนตลอดชีวิต แต่เพื่อให้ข้าราชการฝ่ายในมีอิสระเลือกทางดำเนินชีวิตของตน จึงทรงออกประกาศอนุญาตให้ทูลลาออกจากราชการได้รวม 4 ฉบับ ความว่า ให้เจ้าจอมอยู่งานและพนักงานทุกตำแหน่ง เว้นแต่เจ้าจอมมารดาที่มีพระเจ้าลูกเธอที่มีความประสงค์จะลาออกจากราชการไปอยู่ที่อื่น มารับภรรยาบังคมลาออกได้ สำหรับเจ้าจอมมารดาจะลาออก ไม่มีสามีใหม่ไม่ได้ เพราะจะเสียดพระเกียรติยศพระเจ้าลูกเธอ แต่ถ้าจะออกจากราชการเพื่อไปอยู่กับพระเจ้าลูกเธอเฉย ๆ นั้น ไม่ขัดข้อง ส่วนเจ้าจอมมารดาในแผ่นดินล่วงมาแล้ว ถ้ามีพระองค์เจ้าอยู่ จะมีสามีใหม่ไม่ได้ ถ้าจะมี ต้องตัดขาดจากพระองค์เจ้าก่อน ไม่ให้เรียกเจ้าจอมมารดาอีก¹

จากประกาศดังกล่าว แสดงให้เห็นว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงยอมรับว่าสตรีควรมีอิสระในการเลือกคู่ครองของตนเอง พระราชบัญญัติดังกล่าวยังมีผลอีก 2 ประการ คือ เป็นการลบภาพพจน์ที่ไม่ดีเกี่ยวกับการเข้มงวดกวดขัน และการสะสมนางแบบฮ่าแล้มในสายตาของคนต่างชาติ และยังเป็นตัวอย่างที่ดีสำหรับขุนนาง ข้าราชการ เจ้านายอื่น ๆ ให้ค่อย ๆ ลดการมีภรรยาหลง ซึ่งผลดังกล่าวอาจจะมองไม่เห็นในระยะสั้น แต่ก็นับเป็นจุดเริ่มต้นที่สำคัญยิ่ง

¹ ประชุมกฎหมายรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2394-2404 (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระมหาโพธิวงศาจารย์อินทโชตเถระ, 2511), หน้า 88-91.

นอกจากนั้นรัชกาลที่ 4 ยังได้ออกประกาศสั่งเลิกธรรมเนียมประเพณีเก่า ๆ อีกมากที่ทรงเห็นว่าไม่ให้ความเป็นธรรมแก่สตรี เช่น เรื่องเจ้านาย พระบรมวงศานุวงศ์ที่มีอำนาจบังคับให้เข้าในกรมออกเที่ยวจับบุตรราษฎรที่ยังเยาว์มาหัดโขนละคร หรือไปลุดหญิงสาวมาเป็นนางห้าม บำเรอ โดยที่พ่อแม่ไม่อาจฟ้องร้องขอความเป็นธรรมได้ เป็นต้น¹

ในสมัยต่อมา คือ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีการตราพระราชบัญญัติเกี่ยวกับสตรีขึ้นใช้บังคับเพิ่มเติมที่สำคัญ ได้แก่

1. ประกาศยกเลิกธรรมเนียมการคืนสินสอดของหมั้น ร.ศ. 119 (พ.ศ. 2443)² กรณีหย่าร้างกัน เดิมนี้หญิงต้องคืนสินสอดของหมั้นแก่ชายไม่ว่าจะมีบุตรด้วยกันหรือไม่ก็ตาม เนื่องจากสินสอดเป็นเงินที่ฝ่ายชายจัดหามาให้พ่อแม่หญิงเป็นค่าเลี้ยงดูก็ควรจะเป็นสิทธิขาดของหญิง ไม่ควรที่ชายจะเรียกคืนเมื่อหย่ากัน จึงให้ยกเลิกกฎหมายเดิมเสีย

2. พระราชบัญญัติลักษณะมรดก ร.ศ. 117 (พ.ศ. 2441) ได้แก้ไขกฎหมายเก่าและตราพระราชบัญญัติขึ้นใหม่ ความว่า เมื่อสามีตายลง ก่อนแบ่งมรดกต้องคืนสินเดิมให้ภรรยา มรดกนั้นให้แบ่งเป็น 3 ส่วน ให้ภรรยา 1 ส่วน ญาติ 2 ส่วน ถ้ามีภรรยาหลายคนก็ให้แบ่งส่วนของภรรยาหลวง 2 ส่วน ภรณาน้อย 1 ส่วน ส่วนทาสภรรยาจะมีบุตรหรือไม่ก็ตามให้หลุดพ้นเป็นไทย เนื่องจากตามกฎหมายสมัยอยุธยาขึ้น การแบ่งมรดกของภรรยาจะให้ภรรยาหลวง 3 ส่วน

¹ลำพวรรณ น่วมบุญลือ, สิทธิและหน้าที่ของสตรีตามกฎหมายไทย, ภาควิชาประวัติศาสตร์ศาสตร์ วิทยาลัยครูนครปฐม (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ 2523), หน้า 17-18.

²เนติบัณฑิตยสภา, กฎหมายครอบครัว-มรดกเก่าและใหม่ (พระนคร: โรงพิมพ์ไทยพิทยา, 2504), หน้า 64.

อนุภรรยา 2 ส่วน และทาสภรรยาที่มีบุตรแล้วเท่านั้นจึงจะเป็นอิสระภาพ ดังนั้น กฎหมายใหม่จึงนับว่าเป็นการเพิ่มสิทธิของภรรยาหลวงมากขึ้น นับว่าเป็นแนวโน้มไปสู่ระบบการมีผัวเดียวเมียเดียว

สำหรับสิทธิของสตรีในครอบครัวตามกฎหมายครอบครัวอื่น ๆ ในสมัยรัตนโกสินทร์นี้ ได้มีการตราพระราชบัญญัตินามสกุล พ.ศ. 2456 ขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยเริ่มใช้ตั้งแต่วันที่ 1 กรกฎาคม 2456 บัญญัติให้หญิงที่สมรสแล้วใช้นามสกุลสามี แต่สามารถให้ชื่อตัวและชื่อสกุลเดิมของตนเองได้ ส่วนการใช้นามสกุลตามบิดานั้น ถ้าบุตรคนใดไม่มีบิดามารดาจะสามารถใช้นามสกุลตามมารดาได้ หญิงคนใดที่ไม่มีบิดาสืบสกุลได้ ให้ใช้นามสกุลตามชายที่เป็นญาติสนิทสืบสายโลหิตหรือชายที่เป็นญาติห่างถัดไปแล้วแต่กรณี

ตามพระราชบัญญัตินามสกุลนี้ จะเห็นว่ากฎหมายยังคงให้สิทธิแก่ชายมากกว่าหญิง การสืบสายสกุลสามารถทำได้ทางสายบิดาเท่านั้น ยกเว้นกรณีที่ไม่มีบิดา จึงจะเป็นเชื้อสายทางมารดาได้ นับว่าเป็นการจำกัดสิทธิของสตรีมากกว่าและเป็นการยกย่องผู้ชายที่จะเป็นผู้สามารถสืบสกุลได้ฝ่ายเดียวเป็นหลักเกณฑ์เท่านั้น¹

3. บทบาทและสภาพของสตรีทางสังคม

บทบาททางสังคมของสตรีในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ไม่ว่าจะ เป็นบทบาททางการศึกษา การอาชีพ และการเมือง นับว่ามีลักษณะคล้ายกับสตรีสมัยอยุธยาทั้งสิ้น นอกจากนี้ได้มีการเปลี่ยนแปลงบทบาททางการศึกษาของสตรีที่ตื้นเขินกว่าเดิม โดยเริ่มตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งสามารถศึกษาได้ตามลำดับ ดังนี้

¹บุญเติม ไพบระ, "สถานภาพและบทบาทของสตรีในสังคมไทย", หน้า 80-80.

3.1 บทบาทและสภาพภาพทางการศึกษา

การศึกษาของสตรีไทยได้เจริญก้าวหน้าขึ้นเป็นลำดับในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น มีพระบรมมหาราชวังเป็นสถานที่ให้การศึกษาอบรมที่ดีที่สุดแก่สตรี โดยจะมีการแบ่งสตรีชาววัง เป็น 3 ระดับ คือ ระดับสูง กลาง และต่ำ ซึ่งสตรีทั้งสามระดับนี้ก็จะมีความรู้ต่างกัน โอกาสทางการศึกษาก็ต่างกันด้วย คือ

ก. หญิงชาววังชั้นสูง ได้แก่ เจ้านายที่เป็นพระราชธิดา ประสูติ ศึกษาและประทับในพระบรมมหาราชวังตลอดตามพระราชประเพณี การศึกษาของพระเจ้าลูกเธอจึงได้รับการกวัดขั้นเป็นพิเศษ ซึ่งสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงบรรยายเกี่ยวกับการศึกษาของพระราชธิดาและหญิงชั้นสูงในพระบรมมหาราชวังในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ไว้ว่า "เมื่อพระธิดายังทรงพระเยาว์ พอรู้ความ ต้องเรียนอักษรสมัย เป็นการศึกษาขั้นประถม โดยเรียนร่วมกับพระโอรสตั้งแต่อายุ 3-7 ขวบ สถานศึกษาคือ สำนักเจ้านาย พระองค์หญิงท่านใดท่านหนึ่งเป็นอาจารย์ศึกษาจบประถมศึกษา เมื่อเข้าเรียนมัธยมศึกษา พระธิดาต้องแยกศึกษาจากพระโอรส พระองค์หญิงเริ่มฝึกหัดการเรือน กิริยามารยาท แต่ยังคงเรียนภาษาไทยด้วยการอ่านหนังสือต่าง ๆ จนถึงโสกันต์ คือ ราวพระชันษา 11 ปี ต่อจากนั้นก็ทรงศึกษาวิชาความรู้ชั้นสูงขึ้นไปเป็นลำดับ นับจากการศึกษาศีลธรรม พระพุทธศาสนา วรรณคดี หัตถกรรม วิชาการเรือน การช่าง และเริ่มเรียนวิชาเฉพาะอันถูกพระอภัยมณีจนชำนาญ นอกจากนี้เจ้านายพระองค์หญิงยังมีโอกาสศึกษาเรื่องราวทางฝ่ายใน ได้ความรู้ทั้งประวัติศาสตร์ ราชประเพณี และระเบียบวินัยในสมาคมของกุลสตรีจนสามารถรับราชการฝ่ายใน และฝึกสอนผู้อื่นสืบต่อกันมา"

ข. หญิงชาววังชั้นกลาง ได้แก่ สตรีที่เป็นลูกคหบดี แต่ผู้ปกครองต้องการให้ได้รับการศึกษาอบรมอย่างสตรีชาววัง จึงส่งเข้าไปถวายตัวเป็นข้าหลวงอยู่กับเจ้านายพระองค์หญิงตั้งแต่ยังเล็ก คอยรับใช้และศึกษาเล่าเรียน วิชาที่เรียนก็ได้แก่ การจับผ้า อบผ้า ทำดอกไม้ประดิษฐ์เป็นรูปต่าง ๆ ทำอาหาร ปอกสลักผลไม้ ผักเป็นรูปต่าง ๆ จับหมากพลู สอนหนังสือให้บ้างในห้องของครู โดยให้เด็กอ่านมูลบทบรรณกิจในขณะที่ครูก็ทำงานไปด้วย นอกจากนี้ก็หัด

งานนี้¹ พอเป็นสาวก็ลาออกไปมีเหย้ามีเรือนตามฐานสกุลแห่งตน จะเห็นได้ว่าการศึกษอบรมนี้เป็นการศึกษาจากตัวอย่างการกระทำ เพื่อให้ปฏิบัติได้จริง เท่ากับเป็นการเรียนโดยการปฏิบัติ

ค. หญิงชาววังชั้นต่ำ ได้แก่ พวกโขน เป็นลูกหมู่ลูกหลวง (ไพร่หลวง) ตามกฎหมายเก่าที่เกณฑ์มาเข้ารับราชการตั้งแต่รุ่นสาว มีหน้าที่รักษาประตูวัง รับผิดชอบเป็นกรรมการในงานต่าง ๆ โดยไม่ได้รับการศึกษาใด ๆ ทั้งสิ้น

การศึกษาของสตรีไทยเริ่มดีขึ้นในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งทรงตระหนักถึงความสำคัญของการศึกษาตามแบบตะวันตก แต่สตรีไทยยังไม่ได้รับสิทธิทางด้านการศึกษาอย่างเต็มที่นัก เนื่องจากสตรีในครอบครัวชั้นสูงเท่านั้นที่มีโอกาสในการศึกษา จนกระทั่งในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ได้ตราพระราชบัญญัติประถมศึกษาภาคบังคับเมื่อ พ.ศ. 2464 ซึ่งใช้บังคับกับเด็กทุกคนทั้งเด็กชายและเด็กหญิงทั่วประเทศ พระราชบัญญัติฉบับนี้ได้ส่งผลให้เด็กหญิงทั่วประเทศมีโอกาสในการศึกษาเล่าเรียนเช่นเดียวกับเด็กชาย การศึกษาของสตรีไทยเริ่มได้รับความสนใจจากรัฐบาลภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง เมื่อได้มีแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2475 ซึ่งเอื้อประโยชน์แก่การศึกษาตราจมนทุกวันนี้

3.2 บทบาทและสถานการณ์ของสตรีทางการอาชีพ

ในสมัยตอนต้นกรุงรัตนโกสินทร์ สภาพเศรษฐกิจยังไม่สลับซับซ้อน ยังไม่ค่อยมีความบีบคั้นทางด้านความเป็นอยู่ สตรีไทยจึงยังคงเก็บตัวอยู่ในบ้าน ทำหน้าที่เป็นภรรยาที่ดี อบรม

¹ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, สี่แผ่นดิน (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ก้าวหน้า

เลี้ยงดูบุตร ดูแลกิจการบ้านเรือน แล้วให้ชายเป็นฝ่ายออกไปประกอบอาชีพ เพื่อหาเลี้ยงครอบครัว สภาพดังกล่าวนี้เองทำให้สตรียังไม่มีบทบาทในการประกอบอาชีพเช่นปัจจุบัน แต่ในด้านเกี่ยวกับเศรษฐกิจของครอบครัวแล้ว สตรีจะเป็นผู้มีส่วนมาก ดังจะเห็นได้จากการใช้จ่ายใช้สอยในบ้าน ภรรยามักเป็นผู้ควบคุมดูแลและมีสิทธิเต็มที่ เพราะผู้ชายในสมัยก่อนเมื่อทำงานหาเงินได้ก็มักจะมอบให้ภรรยาเป็นผู้ดำเนินการใช้จ่ายใช้สอยและเก็บหอมรอมริบ อย่างไรก็ตามหากจะพิจารณาบทบาททางด้านเศรษฐกิจของสตรีในชนบทและในเมืองแล้วจะเห็นข้อแตกต่างกัน คือ จากการที่ชาวชนบทมีอาชีพหลัก คือ การเกษตร ทำให้แรงงานสตรีมีความสำคัญไม่แพ้บุรุษ แรงงานสตรีเป็นแรงงานหนึ่งที่ทดเต็มและทดแทนกันได้ ครอบครัว สตรีในชนบทมิได้ผูกพันอยู่เพียงหน้าที่การงานภายในบ้านเท่านั้น แต่ต้องออกไปช่วยครอบครัวทำนาทำสวน ทำไร่เพียงคู่บุรุษด้วย ในขณะที่สังคมเมืองอันมีพระบรมมหาราชวังเป็นศูนย์กลาง สตรีในวังจึงต้องเรียนรู้งานบ้านงานเรือนที่เน้นความประณีตมากกว่าสตรีทั่วไป เช่น การเรียนรู้วิชาการประกอบอาหาร อย่างวิจิตรพิสดาร การเย็บปักถักร้อย ตกแต่งบ้านเรือน ประดิษฐ์ดอกไม้ ร้อยมาลัย การรักษาทรัพย์สินสมบัติของสามี รู้จักปกครองควบคุมข้าทาสบริวาร ถูกฝึกฝนให้มีกิจกรรมารยาทที่เรียบร้อย มีความอ่อนหวาน เคารพนบอบสามีและผู้ใหญ่ รู้จักศิลปะการฟ้อนรำ ขับร้อง เล่นดนตรี¹

อย่างไรก็ดี แม้เมืองหลวงจะเป็นที่รวมของความเจริญ แต่สังคมสมัยนั้นก็ยังคงขาดความเจริญทางด้านเทคนิคต่าง ๆ ที่เป็นอุปสรรคต่อการขยายตัวของเมือง สภาพบ้านเมือง จึงยังคงรกร้างว่างเปล่า เศรษฐกิจก็ขึ้นอยู่กับเกษตรกรรมแบบดั้งเดิม การค้าก็อยู่ในมือของคนกลุ่มน้อย

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ สำนักวิจัยสถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, "บทบาททางเศรษฐกิจของสตรี : ศึกษาการประกอบอาชีพและผลกระทบต่อเศรษฐกิจของครอบครัวและสังคมของสตรีในกรุงเทพมหานคร," เอกสารรายงานการวิจัย, 2516. (อัดสำเนา)

คือ พวกเจ้านายและคหมั่งมี ซึ่งส่วนใหญ่เป็นคนต่างด้าว ฉะนั้น ชีวิตของชาวเมืองหลวงส่วนหนึ่ง ที่ไม่มีโอกาสเข้าไปสัมพันธ์กับพระมหากษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์ และขุนนาง จึงคล้ายคลึงกับ ชาวชนบท การใช้แรงงานของสตรีที่มาจากครอบครัวชาวเมืองเหล่านี้จึงมีลักษณะที่เหมือนกับสตรี ชาวชนบท ดังจะเห็นได้จากข้อความตอนหนึ่งที่สังฆราชปัลเลอกัวซ์ (Pallegoix) บรรยายไว้ว่า

... เด็กสาว... ทำครัวและตักน้ำพริก... ทำขนม มวนบุหรี่และมวนพลู... ผู้หญิงไป หาเงิน เก็บผักและผลไม้ ตักน้ำ ต่ำข้าวและช่วยมารดาในกิจการบ้านเรือน... หญิง สาวชาวบ้านเป็นคนแข็งงาน นางช่วยบิดามารดาทำนาทำสวนและทำการค้าขาย โดย เรือลำเล็ก ๆ ซึ่งนางพายได้อย่างคล่องแคล่วมาก...¹

ต่อมาเมื่อบ้านเมืองเจริญขึ้น สตรีได้รับการสนับสนุนให้เข้ารับการศึกษามากขึ้น สตรี ได้เริ่มตระหนักในฐานะใหม่ของตนว่ามีใช่เป็นแค่คนงานของครอบครัวเท่านั้น แต่ควรได้มีโอกาส ทำงานนอกบ้านหารายได้มาเสริมเศรษฐกิจของครอบครัวด้วย สตรีจึงได้เริ่มเข้ารับราชการ และประกอบอาชีพอื่นที่ตนได้ศึกษาเล่าเรียนมา เช่น สตรีไทยประกอบอาชีพครูเป็นคนแรก คือ นางด่วน บุญอืด โดยเป็นครูสตรีสอนที่โรงเรียนสตรีแห่งแรกของไทยที่โรงเรียนกุลสตรีวังหลัง สตรีไทยคนแรกที่ประกอบอาชีพหนังสือพิมพ์ คือ นางสาวประภาศรี ศิริวารสาร เป็นผู้ก่อตั้งและ เป็นผู้อำนวยการหนังสือพิมพ์รายวัน "กุลสตรี" เป็นหนังสือที่ดำเนินการโดยผู้หญิงเป็นฉบับแรก นอกจากนี้สตรีไทยได้เข้าประกอบอาชีพในวงการแพทย์และพยาบาลอีกด้วย นางผดุงครรภ์และ พยาบาลคนแรก คือ นางเต๋อ ประทีปเสน ซึ่งได้เรียนวิชาพยาบาลที่ประเทศไทยในสมัยมิชชัน

¹สังฆราชปัลเลอกัวซ์, เล่าเรื่องกรุงสยาม แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร (พระนคร

นารีโอเมริกันเข้ามาเมืองไทยใหม่ ๆ เป็นสตรีไทยคนแรกที่ไปศึกษาต่อต่างประเทศ และเป็นสตรีไทยคนแรกที่นับถือศาสนาคริสต์นิกายโปรเตสแตนต์¹

สตรีไทยสมัยรัตนโกสินทร์ได้เริ่มเข้ามามีบทบาทในการประกอบอาชีพดังกล่าวข้างต้นนี้ แสดงให้เห็นถึงความตื่นตัวในการประกอบอาชีพของสตรีไทยทางหนึ่ง และในปัจจุบันก็ได้เข้าไปมีบทบาทในการประกอบอาชีพอื่น ๆ นอกเหนือจากนี้ก็เป็นจำนวนมาก

4. สถานภาพของสตรีตามกฎหมายในสังคมสมัยรัตนโกสินทร์

สถานภาพของสตรีตามกฎหมายในสังคมที่สำคัญ ได้แก่ การตรากฎหมายเลิกทาสในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 เรียกว่า พระราชบัญญัติพิทักษ์เด็กอายุลูกทาสไทย ร.ศ. 124 ห้ามมิให้คนไทยที่เกิดในสมัยนั้นเป็นทาส และต่อมาก็มียุทธศาสตร์ลดหย่อนถอนวิธีเป็นทาสทั้งหมดให้หลุดถ้าเป็นไทยโดยสมบูรณ์ เมื่อปี พ.ศ. 2454² ซึ่งการเลิกทาสนี้มีผลให้ทาสทั้งหมดเป็นอิสระ มีฐานะในสังคมเท่าเทียมกับราษฎรสามัญ สตรีก็ไม่ถูกซื้อขายหรือจำนำเหมือนสินค้าอีกต่อไป สตรีที่เป็นบุตรสาวและเป็นภรรยาในครอบครัวก็ได้รับอิสรภาพไม่ต้องถูกบิดามารดา และสามีขายให้เป็นทาสผู้อื่นได้อีกต่อไป

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹บุญเติม ไพบระ, "สถานภาพและบทบาทของสตรีในสังคมไทย", หน้า 84.

²ชานินทร์ กรัยวิเชียร, การปฏิรูประบบกฎหมายและการศาลในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระปิยมหาราช (พิมพ์เนื่องในโอกาสครบร้อยปีนับแต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสวยราชย์, 2511), หน้า 84.

นับจากการประกาศเลิกทาสเป็นต้นมา สถานภาพของสตรีทางกฎหมายในสังคมก็ค่อยดีขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 ที่ทรงได้พระราชทานพระราชธรรมนูญ เมื่อวันที่ 10 ธันวาคม 2475 ได้ประกาศสิทธิเสมอภาคของบุคคลในกฎหมาย ทั้งหญิงและชาย ได้สิทธิเลือกตั้งและสมัครรับเลือกตั้ง พร้อม ๆ กันและเท่าเทียมกันเป็นครั้งแรก ซึ่งนับว่าแตกต่างจากประเทศอื่น ๆ อีกหลายประเทศที่หญิงไม่ได้รับสิทธิในตอนแรกเริ่มที่มีการออกเสียงเลือกตั้ง

สำหรับรัฐธรรมนูญ แห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2517 ก็ได้มีบทบัญญัติรับรองสิทธิสตรีไว้อย่างชัดเจนในมาตรา 28 วรรค 2 คือ "บุคคลย่อมมีสิทธิและเสรีภาพได้บทบัญญัติแห่งรัฐธรรมนูญ ชายและหญิงมีสิทธิเท่าเทียมกัน การจำกัดสิทธิและเสรีภาพอันเป็นการฝ่าฝืนเจตนารมณ์ตามบทบัญญัติแห่งรัฐธรรมนูญจะกระทำมิได้"

จากการศึกษาวิวัฒนาการของการเปลี่ยนแปลงบทบาทและสถานภาพสตรีในสมัยสุโขทัย อยุธยา และต้นรัตนโกสินทร์ จะดำเนินไปตามการเปลี่ยนแปลงของสภาพสังคม เศรษฐกิจและการเมืองในสมัยนั้น ทิศนคติ ค่านิยมเกี่ยวกับบทบาทและสถานภาพสตรีในช่วงนี้ได้มีอิทธิพลต่อทัศนคติของคนในสังคม ต่อบทบาทและสถานภาพของสตรีในสังคมปัจจุบันซึ่งจะกล่าวต่อไปในการศึกษาบทบาท และสถานภาพของสตรีไทยที่สะท้อนจากคอลัมน์ตอบปัญหาชีวิต ในนิตยสารช่วง พ.ศ. 2494-2530

ศูนย์วิจัยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย